Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Kultuuriteaduste instituut

Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Teele Siim

Transsoolisuse kujutamine eesti nüüdiskirjanduses

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Janek Kraavi, PhD

Tartu 2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS 3

1. TEOREETILISED ALUSED 5

1.1. Transsoolisus ja sooidentiteet 5

1.2. Transsooline kirjandus 8

1.3. Esindatus kirjanduses ja selle olulisus 11

1.4. Eesti kontekst 12

1.5. Varasemad uurimused 15

2. TEOSTE ANALÜÜS 17

2.1 Analüüsimaterjal 17

2.2 Sooidentiteet 20

2.2.1 Terminikasutus 20

2.2.2 Välisilme 25

2.2.3 Käitumismustrid 28

2.2.4 Sotsiaalsed rollid 33

KOKKUVÕTE 35

KIRJANDUS 37

REPRESENTATION OF TRANSGENDERISM IN CONTEMPORARY ESTONIAN LITERATURE 41

SISSEJUHATUS

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on analüüsida, kuidas käsitletakse transsoolisust eesti nüüdiskirjanduses. Seda, kuidas transsoolisust kirjanduslikust vaatenurgast mõista ja analüüsida, pole Eestis veel uuritud. Transsoolise kirjanduse uurimine aitab paremini mõista ühiskonna suhtumist soolisse mitmekesisusse ja toetab selle teema teadvustamist (Erickson-Schroth 2014: 45). Antud töö uurimisküsimus on: kuidas kujutatakse transsooliste tegelaste sooidentiteeti eesti nüüdiskirjanduses, lähtudes transsoolisust väljendavast terminoloogiast, välisilmest, käitumismustritest ja sotsiaalsetest rollidest?

Töö esimeses peatükis käsitletakse transsoolisuse ja sooidentiteedi mõisteid. Tutvustatakse transsoolisuse esindatust kirjanduses ning selle olulisust nii kirjandusmaastikul kui ka ühiskonnas laiemalt. Täpsemalt arutatakse Judith Butleri performatiivsuse teooria üle, millele uurimistöös ka toetutakse, kui analüüsitakse, kuidas sooidentiteet transsoolistes tegelastes läbi selle väljendub. Samuti avatakse Eesti kultuurilist konteksti suhtumisega transsoolisusega. Peatüki lõpus antakse ülevaade eelnevatest uurimustest, mida on läbi viidud väljaspool Eestit, kuna Eesti kontekstis transsoolise kirjanduse teemalisi uurimusi siiani veel ei ole.

Teises peatükis keskendutakse valitud kirjandusteoste analüüsile. Sealsed alapeatükid kirjeldavad, kuidas analüüsitavad kirjandusteosed väljendavad ja loovad sooidentiteeti ning vaatavad seda läbi Judith Butleri performatiivsuse perspektiivi. Butler pakub olulist raamistikku mõistmiseks, kuidas sooidentiteet kujuneb ja avaldub kultuurilistes tekstides. Peatükis selgitatakse, kuidas autorid kujundavad ja esitavad sooidentiteeti loodud tegelaste kaudu. Lisaks uuritakse, kuidas Butleri teooria aitab paremini mõista sooidentiteetide loomist ja tajumist kirjanduslikes kontekstides ning millist rolli see mängib kultuuriliste normide ja ootuste kujundamisel. Iga väljenduslaadi kohta tuuakse välja vähemalt üks, aga eelistatult mitu näidet, mis aitavad uuritavat põhjalikumalt mõista.

Selles töös kasutatakse uurimismeetodina teksti- ja kvalitatiivse analüüsi sümbioosi. See lähenemisviis võimaldab süvitsi mõista uuritavaid nähtusi, olles samal ajal avatud mitmekesistele andmeallikatele ja tõlgendustele. Kvalitatiivne analüüs hõlmab sooteoreetikute artiklite ja muude tekstide uurimist ning kuue eesti nüüdiskirjanduse teose võrdlevat analüüsi. Tekstianalüüs keskendub kirjandusliku teksti vaatlusele sooteooria kontekstis, sh sümbolite kasutamisele ja žanrilistele eripäradele, aidates tuvastada teostes korduvaid mustreid ja nähtusi.

1. TEOREETILISED ALUSED

1.1. Transsoolisus ja sooidentiteet

Soouuringute teoreetiku Judith Butleri sõnul on sugu performatiivne, mis tähendab, et see ei ole midagi, mida inimene juba loomupäraselt omab, vaid pigem midagi, mida inimene pidevalt oma käitumise ja eneseväljenduse kaudu edasi annab. *Performatiivsus* on Butleri kontseptsioon soost kui esitusest, mida me pidevalt taastoodame läbi oma igapäevaste tegude, kõneaktide ja käitumiste. Oma teoses „Sekeldused sooga" (*Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*) selgitab Butler, et need teod ja käitumised ei ole lihtsalt peegeldused meie sisemisest identiteedist, vaid need loovad ja kinnitavad seda. Seega, sooidentiteet ei ole meie tegude ja käitumiste põhjuseks, vaid nende tulemus. Butleri sõnul on sugu performatiivne, sest see tugineb pidevale kordamisele ja normide järgimisele. Kui need performatiivsed aktid katkestatakse või neid muudetakse, võib see paljastada soo *kunstlikkuse* ja konstrueeritud olemuse. (Butler 1990: 33) Butleri arusaamale tuginedes viitab sõna *transsooline* isikutele, kelle sooline identiteet erineb bioloogilisest soost, mis neile sündides määrati (APA 2021: 8).

Butleri teooriad on saanud nii palju tunnustust kui ka kriitikat. Martha Nussbaum on üks prominentseid kriitikuid, kes on juhtinud tähelepanu Butleri keerulisele keelekasutusele ja arusaamatusele. Oma artiklis „Paroodiaprofessor" (*The Professor of Parody*) väidab Nussbaum, et Butleri töö stiil on tihti läbipaistmatu ja raskesti ligipääsetav, mistõttu on tema ideid raske mõista ja rakendada. (Nussbaum 1999) Sheila Jeffreys on kritiseerinud Butleri liigset rõhutamist soolise identiteedi sotsiaalsele konstrueerimisele, väites, et see võib vähendada bioloogiliste ja materiaalsete tegurite tähtsust. Oma teoses „Sugu teeb haiget: feministlik analüüs transsoolisuse poliitikast" (*Gender Hurts: A Feminist Analysis of the Politics of Transgenderism*) kritiseerib Jeffreys Butleri sooperformatiivsuse teooriat, viidates, et see võib jätta tähelepanuta naiste ja teiste marginaliseeritud rühmade bioloogilise ja materiaalse eluolu. (Jeffreys 2014) Nancy Fraser

on samuti kritiseerinud Butleri tööd selle vähese praktilise rakendatavuse eest sotsiaalsetes ja poliitilistes kontekstides. Fraser rõhutab, et kuigi Butleri teooriad on teoreetiliselt huvitavad, on neid raske kasutada reaalse elu sotsiaalsete ja poliitiliste probleemide lahendamiseks. Fraser väljendab seda kriitikat oma artiklis „Tunnustuse ümbermõtestamine" (*Rethinking Recognition*). (Fraser 2000) Camille Paglia on üks feministlikest kriitikutest, kes on väljendanud muret Butleri rõhuasetuse üle performatiivsusele, väites, et see võib vähendada naiste seksuaalse autonoomia tähtsust. Paglia kritiseerib Butleri tööd kui liiga teoreetilist ja reaalsest sotsiaalsest kontekstist eraldunud lähenemist antud intervjuudes ja essees „Rämpssidemed ja ettevõtete rüüstajad: akadeemia hunditunnil" (*Junk Bonds and Corporate Raiders: Academe in the Hour of the Wolf*). (Paglia 1994) Kuigi Judith Butleri tööd on kritiseeritud mitmes valdkonnas, on tal siiski laialdane mõju ja oluline panus soouuringutesse ja *queer*-teooriasse. Tema töödes sisalduvad mõisted ja kontseptsioonid on jätkuvalt olulised ja kasulikud kaasaegse humanitaarteaduse ja ühiskonna mõistmisel. Seetõttu kasutatakse ka selles uurimistöös Butleri performatiivsuse teooriat ning analüüsitakse, kuidas sooidentiteet transsoolistes tegelastes läbi Butleri prisma väljendub.

Mitmete teoreetikute ja uurijate koostöös valminud „Rahvusvahelises transsoolisuse ajakirjas" (*International Journal of Transgenderism*) väidetakse, et *bioloogiline sugu* määratakse indiviidile sünnihetkel füüsiliste tunnuste alusel, tuginedes tavaliselt väliste suguelundite visuaalsele hindamisele. Kinnitatakse, et see määramine ei arvesta sugukromosoomide, suguhormoonide ja teiste bioloogiliste tegurite mitmekesisusega, mis võivad varieeruda. Seega on bioloogiline sugu laias laastus kahesuseline ehk binaarne mõiste, mis kategoriseerib isikud kas *meesteks* või *naisteks*. *Sooline identiteet* ehk *sooidentiteet* (ingl *gender identity*), seevastu, on sisemine ja subjektiivne kogemus, mis viitab sellele, kuidas inimene ise oma sugu tunnetab ja identifitseerib. (Coleman jt 2012: 171) Ameerika Ühendriikides välja antud sõnastiku järgi viitab sooidentiteet indiviidi sügavale tunnetusele oma soost, mis võib, aga ei pruugi, vastata soole, mis talle sündides määrati (APA 2021: 10). Sooline identiteet võib teoreetikute ja teadlaste sõnul aja jooksul muutuda ning ei pruugi olla kooskõlas sünnihetkel määratud bioloogilise soo või füüsiliste tunnustega. Soolise identiteedi ja määratud soo vaheline lahknevus võib tekitada transsoolistele inimestele soovi enda sotsiaalset, meditsiinilist või juriidilist sugu muuta, et viia see vastavusse oma sisemise enesetundega. (Coleman jt 2012: 171–173)

Ameerika Ühendriikides, kus nende teemadega on kõige enam tegeletud, viidi läbi uurimus nimega „Ebaõiglus igal sammul" (*Injustice at Every Turn: A Report of the National Transgender*

Discrimination Survey). See oli ulatuslik uurimus ja aruanne, mis käsitles diskrimineerimist ja väärkohtlemist, millega transsoolised inimesed Ameerika Ühendriikides silmitsi seisavad. Aruande tulemused näitasid, et transsoolised inimesed seisavad sageli silmitsi laialdase diskrimineerimise ja väärkohtlemisega mitmesugustes olukordades, alates tööhõivest ja haridusest kuni tervishoiuteenuste kättesaadavuse ja igapäevaelu kogemusteni. Samuti seletati uurimuses lahti sooidentiteedi mõiste. Aruande kohaselt on sooline identiteet enese olemuslik aspekt, mis on sügavalt isiklik ja tähendusrikas ning võib varieeruda suurel määral inimeselt inimesele. See peegeldab sooliste identiteetide mitmekesisust, mis eksisteerivad väljaspool soo binaarset mõistmist. Näiteks võivad mõned inimesed end identifitseerida mittebinaarsete, *genderqueer*, *agender* või muude identiteetidega, mis ei vasta traditsioonilistele mehe ja naise kategooriatele (Grant jt 2011: 21). Soolise identiteedi mitmekesisus näitab, et soo tajumine ja kogemine on keerukas ja dünaamiline protsess, mis võib sõltuda kultuurilistest, sotsiaalsetest ja individuaalsetest teguritest (Coleman jt 2012: 171–173).

Susan Stryker on ajaloolane, kes on tuntud oma panuse poolest transsooliste ja sooidentiteedi ajaloo uurimisel ning aktivismis. Tema 2008. aastal ilmunud „Transsoolisuse ajalugu" (*Transgender History*) on oluline teos, mis uurib transsooliste kogukonna minevikku, võttes arvesse erinevaid kultuurilisi, sotsiaalseid ja poliitilisi kontekste. Teos käsitleb transsoolisuse arengut ja transsooliste inimeste võitlust õiguste ja tunnustuse eest läbi ajaloo, aidates kaasa laiemale arusaamisele sooidentiteedi mitmekesisusest ning selle mõjust ühiskonnale. Stryker ütleb, et transsoolisusest ning sooidentiteedist rääkides on oluline teadvustada, et transsoolised identiteedid on kehtivad ja väärivad austust ning transsooliste isikute tunnustamine ja toetamine on tähtis võrdõiguslikkuse ja kaasatuse edendamiseks ühiskonnas. Transsooliste isikute tunnustamine ja nende õiguste austamine on oluline samm, mis aitab vähendada diskrimineerimist ja soodustada ühiskondlikku aktsepteerimist. Stryker mainib, et transsoolised isikud seisavad tihti silmitsi erinevate väljakutsetega, sealhulgas diskrimineerimisega töökohal, tervishoiuteenuste kättesaadamatusega ja sotsiaalse aktsepteerimise puudumisega. Nende õiguste kaitsmine ja nende vastu suunatud diskrimineerimise vähendamine on ühiskonna jaoks kriitilise tähtsusega. See hõlmab nii seadusandlikke muudatusi kui ka haridust, mis aitavad kaasa paremale mõistmisele ja aktsepteerimisele (Stryker 2008: 7–9).

Transsooliste inimeste tunnustamine ja nende õiguste austamine on oluline samm ühiskonna muutmisel avatumaks ja sallivamaks. Soolise identiteedi mitmekesisus on meeldetuletus, et iga inimese kogemus on unikaalne ning sõltub mitmest tegurist, sealhulgas kultuurist, sotsiaalsest

keskkonnast ja isiklikust ajaloost. Seega on oluline pakkuda järjepidevat toetust ja mõistmist, et kõik inimesed saaksid elada autentselt ja ilma hirmuta olla nemad ise.

1.2. Transsooline kirjandus

Transsooline kirjandus hõlmab mitmesuguseid kirjandusteoseid, mis sisaldavad transsoolisi tegelasi, teemasid või narratiive, aga ka transsooliste autorite poolt kirjutatud kirjandust (Stryker 2008: 22). Need kirjandusteosed keskenduvad sageli transsooliste isikute kogemustele, identiteedile ja muredele, sealhulgas soolise düsfooria, sotsiaalse aktsepteerimise ja eneseavastamisega seotud probleemidele (Stone 2017: 12). Laura Erickson-Schroth, kes koostas raamatu „Transkehad, transhinged: abimaterjal transsooliste kogukonnale" (*Trans Bodies, Trans Selves: A Resource for the Transgender Community*), ütleb, et transsoolise kirjanduse eesmärk on tihti vaidlustada traditsioonilisi soonorme ja binaarsusi, pakkudes soolise identiteedi ja väljenduse nüansirikkaid kujutisi. (Erickson-Schroth 2014: 45)

2017. aastal ilmunud teoses „Transsoolise esindatus tänapäeva noortekirjanduses: narratiivi kvääramine" (*Transgender Representation in Contemporary Young Adult Literature: Queering the Narrative*) väidab S. Stone, et transsooline kirjandus võib hõlmata erinevaid žanre, sealhulgas ilukirjandust, aimekirjandust, luulet, memuaare ja muid loomingulise kirjutamise vorme (Stone 2017: 30). Susan Stryker kinnitab seda mõtet, sest iga žanr pakub erinevaid viise transsooliste kogemuste edasiandmiseks ja mõtestamiseks. Näiteks ilukirjanduslikud teosed võivad kasutada sümboolikat ja allegooriat, et avada soolise identiteedi keerukust, samas kui memuaarid pakuvad isiklikke ja intiimseid vaateid autorite enda elukogemustele. Transsooline kirjandus võib olla ka transsooliste inimeste võimestamise ja kinnituse saamise vahend, pakkudes platvormi nende häälte ja lugude kuulamiseks (Stryker 2008: 15). Laura Erickson-Schroth lisab, et selline kirjandus mitte ainult ei peegelda transsooliste kogemusi, vaid võib ka mõjutada lugejate arusaamu ja suhtumisi transsoolisusesse. Transsooliste autorite kirjutised toovad esile nende unikaalsed vaatenurgad ja arusaamad, rikastades kirjandusmaastikku ja pakkudes väärtuslikku panust soolise identiteedi diskursusesse (Erickson-Schroth 2014: 78).

Emily Smithson, kes avaldas artikli „Narratiivitehnikad transsoolises kirjanduses" (*Narrative techniques in transgender literature*), selgitab, et transsoolises kirjanduses kasutatakse sageli mitmeid narratiivseid tehnikaid, et tõhusalt edastada transsooliste kogemuste keerukust. Näiteks võib kasutada mitmehäälset narratiivi, et esitada erinevaid vaatenurki ja sisemonoloogi, et näidata tegelaste sisemisi heitlusi ja arengut (Smithson 2020: 34–52). Christine Nguyen on enne Smithsonit öelnud, et need tehnikad võimaldavad autoritel luua sügavaid ja nüansirikkaid karaktereid, kes peegeldavad transsooliste inimeste keerulist identiteeti ja kogemusi. Nguyen toob veel välja intersektsionaalsuse, mis on transsoolises kirjanduses samuti oluline teema. See uurib, kuidas erinevad identiteedimarkerid, nagu rass, klass, seksuaalsus ja etniline kuuluvus, mõjutavad transsooliste inimeste kogemusi (Nguyen 2018: 78–95).

Eesti kirjanduses on transsoolisuse ainest vähe kajastatud, ent kaasaegses maailmakirjanduses on näha mitmeid erinevaid teoseid, mis loovad tausta käesolevaks uurimistööks. Üks märkimisväärsemaid transsoolisi tegelasi kirjanduses on Virginia Woolfi romaanis „Orlando", mis ilmus esmakordselt 1928. aastal. Woolfi teos kujutab Orlandot, kes ärkab ühel hommikul avastusega, et ta on muutunud naiseks. Romaan uurib sooidentiteedi ja -rollide dünaamikat ning pakub mitmekihilist perspektiivi sellele, kuidas ühiskond mõjutab indiviidi taju iseendast ja teistest. Kaasaaegsest kirjandusest leiab transsoolisust kujutavaid teoseid muidugi rohkem. Oluline teos, mis samuti keskendub transsoolise tegelase kujutamisele, on Jeffrey Eugenidesi romaan „Kesksugu" (*Middlesex*), mis avaldati 2002. aastal. Teos jälgib Calliope Stephanidesi lugu, kes sündis bioloogiliselt tüdrukuna, kuid identifitseerib end hiljem transmehena nimega Cal. „Kesksugu" uurib perekonna, identiteedi ja pärandi teemasid ning avab dialoogi bioloogilise soo ja sooidentiteedi määramise vahel. Samuti on tähelepanuväärne Julia Serano 2007. aasta teose „Piitsutatud tüdruk: transseksuaalne naine seksismist ja naiselikkuse süüdistamisest" (*Whipping Girl: A Transsexual Woman on Sexism and the Scapegoating of Femininity*) panus transsooliste kujutamisele kirjanduses. Kuigi see pole ilukirjanduslik teos, vaid pigem kultuuriline ja poliitiline analüüs, on see oluline materjal mõistmaks transsooliste inimeste kogemusi ja väljakutseid. Tänapäeval on üha rohkem kirjanikke keskendunud transsooliste tegelastele oma teostes, nagu näiteks Casey Plett novellikoguga „Armastamiseks turvaline tüdruk" (*A Safe Girl to Love*), mis ilmus 2014. aastal, ja Torrey Peters romaaniga „Üleminekust tagasipöördumine, kullake" (*Detransition, Baby*), mis avaldati seitse aastat hiljem. Need teosed uurivad mitmekesisust transsooliste kogemustes ning pakuvad lugejatele võimalust sügavamaks empaatiaks ja arusaamiseks. Eesti keeles on peatselt ilmumas Mira Aurelia Eskelineni teos „Sisetunne". Eskelinen on Soome päritolu kirjanik, luuletaja ja esseist, kes on tuntud oma

identiteeti, keha ja (soo)poliitikat käsitleva loomingu poolest. „Sisetunne“ on autobiograafiline ja käsitleb soolist üleminekut Eesti lähiregioonis Soomes. Lisaks autori kogemustele soolise identiteedi väljendamise ja eneseavastamise osas, käsitleb „Sisetunne“ ka laiemaid teemasid, nagu ühiskonna ootused ja stereotüübid seoses soolise identiteediga ning transsooliste inimeste kogemus, sealhulgas diskrimineerimine ja võitlus õiguste eest. Autor vaatleb ka oma suhet naiselikkuse ja naiseks olemisega ning püüab mõista, mis teeb temast *tõelise naise*. (Eskelinen, Tärk 2024; Eskelinen 2024)

Mitte ainult raamatutes, vaid ka raamatukogudes võib leida ka erinevaid lähenemisi LGBTQ+ teemade kajastamisele, sealhulgas transsoolise kirjandusele suunatud sektsioone ja väljapanekuid. Näiteks, mõnedes Suurbritannia raamatukogudes võib olla spetsiaalselt märgistatud LGBTQ+ kirjanduse osakondi, kus hõlmatakse mitmesuguseid teemasid seotud kogukonnaga, sealhulgas transsooliste inimeste kogemusi (The British Library 2024). Lisaks võivad raamatukogud korraldada eraldi transsoolise kirjanduse väljapanekuid või üritusi, et esile tuua transsooliste autorite töid ja kogemusi. Samuti saavad raamatukogud jagada LGBTQ+ kogukonna kohta informatsiooni ja lugemissoovitusi oma veebilehtedel või kohapeal. (American Library Association 2024)

Transsooline kirjandus on mitmekesine. Lood transsooliste inimeste eludest ja kogemustest tutvustavad lugejatele soolist düsfooriat, eneseavastamist ja ühiskondlikku aktsepteerimist, püüdes samal ajal lõhkuda traditsioonilisi soorolle ja norme. Olgu see siis ilukirjanduse või memuaaride, proosa või luule vormis, need teosed annavad edasi mitmekülgse ülevaate transsooliste elust ja identiteedist. Tuntud klassikud nagu Woolfi „Orlando” ja Eugenidesi „Kesksugu” kõrvuti kaasaegsete autorite nagu Pletti, Petersi ja Eskelineni loominguga on vaid mõned näited LGBTQ+ kirjandusest. Sellised kirjanduslikud teosed omavad suurt rolli teadlikkuse suurendamisel ja süvendamisel transsooliste kogemuste osas ning toetavad ühiskonna suuremat kaasatust ja võrdõiguslikkust. Erinevad raamatukogud pakuvad selle eesmärgi saavutamiseks laias valikus transsoolise kirjanduse teoseid, korraldavad üritusi ja jagavad informatsiooni, et luua silda ühiskonna ja LGBTQ+ kogukonna vahel.

1.3. Esindatus kirjanduses ja selle olulisus

Ameerika teadlane Judith Halberstam kirjutab kokkuvõtlikus transsoolisust tutvustavas raamatus, et transsoolises kirjanduses hõlmab esindatuse viise, kuidas autorid esitlevad transsoolisi isikuid, kogukondi ja probleeme, peegeldades kultuurilisi, ajaloolisi ja ideoloogilisi vaateid soolisele mitmekesisusele. See tähendab sooidentiteedi ja -väljendusega seotud sündmuste, emotsioonide ja interaktsioonide valikut ja tõlgendamist, mille eesmärk on edastada lugejatele autentsust ja vastukaja. (Halberstam 2018: 88)

Halberstam märgib, et transsooliste esindatusel kirjanduses on oluline roll lugejate arusaamade, hoiakute ja uskumuste kujundamisel transsooliste isikute ja kogukondade suhtes, edendades seeläbi laiemat kultuurilist diskursust soolise mitmekesisuse ja kaasatuse teemal (Halberstam 2018: 88). Samuti on Susan Stryker mõned aastad varem rõhutanud, et transsooliste isikute kujutamine kirjanduses on oluline vahend empaatia ja mõistmise süvendamiseks transsooliste inimeste suhtes (Stryker 2008: 30). Transsooliste inimeste kujutamine kirjanduses humaniseerib transkogukonda, nagu Julia Serano on täheldanud, aidates võidelda kahjulike stereotüüpide ja väärarvamuste vastu, mis põhjustavad diskrimineerimist ja marginaliseerumist (Serano 2016: 56). Kirjanduse mitmekesised ja autentsed kujutluspildid pakuvad lugejatele lisaks võimalust näha transsoolisi tegelasi terviklike ja keerukate indiviididena, kellel on lootused, unistused ja keerukad elud nagu kõigil teistelgi (Stone 2017: 12).

Laura Erickson-Schroth väidab, et transsooliste esindatus kirjanduses võib avaldada sügavat mõju ka transsooliste lugejate enesehinnangule ja heaolule, pakkudes neile oma identiteedi kinnitust (Erickson-Schroth 2014: 78). Transsooliste tegelaste positiivsete ja võrreldavate esituste nägemine kirjanduses võib aidata transsoolistel inimestel tunda end nähtu, kuuldu ja aktsepteerituna, vähendades eraldatuse ja võõrandumise tunnet (Stone 2017: 12). Ka Halberstam kinnitab, et esindus kirjanduses võib anda transsoolistele inimestele võimaluse omaks võtta ja tähistada oma identiteeti, soodustades uhkuse- ja kuuluvustunnet oma kogukonnas. Kaasates kirjandusse transsooliste hääli ja lugusid, seatakse väljakutse ühiskonna normidele ja laiendatakse arusaama soost traditsioonilistest binaarsusest kaugemale. (Halberstam 2018: 88) Samas pole transsooliste esindatus kirjanduses oluline mitte ainult transsooliste isikute jaoks, vaid kogu ühiskonna jaoks, kuna see soodustab empaatiat, aktsepteerimist ja sotsiaalseid muutusi (Erickson-Schroth 2014: 78).

Transsooline esindatus kirjanduses hõlmab autorite erinevaid viise transsooliste isikute, kogukondade ja nendega seotud teemade kujutamisel. Selle eesmärk on kajastada soolise mitmekesisuse kultuurilisi ja ajaloolisi aspekte. Kirjanduslik esindatus mõjutab oluliselt lugejate arusaamu transsooliste kogukonna kohta, pakkudes autentsust ja vastukaja ning kujundades ühiskondlikke hoiakuid ja uskumusi. Mitmed uurijad kinnitavad, et autorite võime luua mitmekesiseid transsooliste tegelasi aitab lugejatel mõista nende kogemusi ja väljakutseid ning võidelda eelarvamuste vastu. Lisaks võib see positiivselt mõjutada transsooliste enesehinnangut, pakkudes identiteedi kinnitust ja tuge. Transsoolise esindatuse uurimine kirjanduses on oluline mitte ainult soouuringutes, vaid ka laiemas sotsiaal- ja humanitaarteaduslikus raamistikus, edendades arusaamist soolisest mitmekesisusest ning toetades sotsiaalset õiglust ja võrdõiguslikkust.

1.4. Eesti kontekst

Transsoolisus on Eesti ühiskonnas olnud keeruline teema, mida on mõjutanud nii ajaloolised kui ka kaasaegsed tegurid. Eke Allikvere ja Mari-Liis Sepperi välja antud juhendmaterjal tervishoiutöötajatele annab ülevaate transsoolisuse põhitõdedest ja ajaloost Eestis. Kogutud materjali põhjal on transsoolisus Eestis pikka aega olnud stigmatiseeritud ja meditsiinilises kontekstis käsitletav teema. Nõukogude perioodil käsitleti transsoolisust sageli psühhiaatrilise probleemina, mis vajas meditsiinilist sekkumist, ning seda tajuti stigmatiseerituna. (Allikvere, Sepper 2024: 4) Selle pärandi mõju on tunda tänapäeval, kus transsooliste inimeste ligipääs tervishoiuteenustele on piiratud ning ametliku sooidentiteedi muutmise protsess on keeruline ja aeganõudev.

Transsoolisuse termin tuli inglise keeles kasutusele 1990. aastatel ning levis samal ajal ka tsitaatsõnana Eestisse. 2000. aastate algul hakati terminit kasutama Eestis trans-inimesi koondava katusmõistena. Eelnevalt kasutati 1980. aastatest alates mõisteid *transseksuaal* ja *transseksualism*, mis olid meditsiinilised terminid, ja enne seda nimetati kõiki intersoolisi, transsoolisi ja nende erinevaid soolisi variatsioone aastasadu *hermafrodiitideks*. 20. sajandil liigitati *naine* ja *mees* heteroseksuaalseteks ning kõik teised normivälised *homoseksuaalseteks*.

Transsooliste inimeste (ja ka homoseksuaalsete naiste) kohta öeldi *naismees*. (Põldsam, Aabrams 2022: 6–7)

Sara Arumetsa artiklid „Õigus soolise üleminekuga seotud tervishoiule" (2022) ja „Kohusest olla paiksooline" (2024) toovad esile mitmeid olulisi aspekte transsoolisusest Eesti kontekstis. Kuigi mõned sammud on tehtud transsooliste inimeste õiguste paremaks tagamiseks, näiteks hormoonasendusravi ja kirurgia kättesaadavus alates 18. eluaastast, on teenuste jõukohasus endiselt piiratud ning õigusraamistik määratleb transsoolisust paradoksaalselt psüühikahäirena. Lisaks on ühiskonnas endiselt sügavalt juurdunud stereotüübid ja eelarvamused, mis mõjutavad transsooliste inimeste igapäevaelu erinevates valdkondades. Uue rahvatervishoiu seaduse eelnõu ei too jõustudes Arumetsa sõnul kaasa murrangulisi muutusi transsooliste inimeste meditsiinilises käsitlemises, jättes tervisekontrolli ja komisjoni loa endiselt teenuste saamise eeltingimusteks. (Arumets 2022) „Kohusest olla paiksooline" käsitleb sügavalt soolise identiteedi ja normide dünaamikat ning selle mõju ühiskondlikule arusaamisele soolisusest ja transsoolisusest. Arumets tutvustab artiklis terminit *paiksooline*, mis viitab inimestele, kelle sooidentiteet kattub sooga, mis neile sünnihetkel määrati. See tähendab, et paiksoolised inimesed vastanduvad transsoolistele inimestele. Autor toob välja Florence Ashley ettepaneku rääkida pigem soolisest modaalsusest, mitte identiteedist, mis aitab mõista soolise kogemuse mitmekesisust ja suhteid identiteedi ja ühiskondliku konteksti vahel. Sara Arumets viitab sellele, kuidas paiksooliseks märgistamine annab ühiskonnale võimu jagada inimestele õigusi ja kohustusi ning kuidas see võib mõjutada transsooliste elusid (Arumets 2024).

Ka Allikvere ja Sepper sõnul on Eestis transsooliste inimeste nähtavus ja aktsepteerimine viimastel aastatel suurenenud, eriti nooremate põlvkondade seas. Ning samas nõustuvad, et ühiskonnas püsivad endiselt stereotüübid ja eelarvamused, mis võivad raskendada transsooliste inimeste elu erinevates valdkondades, nagu töökoht, haridus ja tervishoid. (Allikvere, Sepper 2024: 6) Transsoolistel inimestel on õigus muuta oma ametlikku sugu ja nime, kuid see protsess on keeruline ja pikk, nõudes mitme meditsiinilise komisjoni läbimist (Allikvere, Sepper 2024: 8), mida ka Arumets oma artiklis „Õigus soolise üleminekuga seotud tervishoiule" mainib (Arumets 2024). Näiteks, kui inimene soovib muuta oma dokumendis seisvat ametlikku nime ja sootähist, peab ta läbima kaks arstlikku komisjoni, mille vahel on kaks aastat (Allikvere, Sepper 2024: 8). Samal ajal peab transsooline isik tolereerima marginaliseerimist ja diskrimineerimist, sest kuigi ta sooidentiteet võib väljenduda ühtemoodi, on siiski ta passis kirjas teisiti. Transsoolistele inimestele mõeldud tervishoiuteenused Eestis on samuti Sepperi ja Allikvere

andmete kohaselt viimastel aastatel paranenud, kuid vajavad endiselt arendamist. Olulised aspektid, millele tervishoiusüsteemis keskenduda, on veel transsooliste patsientide privaatsuse ja väärikuse tagamine, näiteks õige palatipaigutuse ja tualettruumi kasutamise võimaldamine (Allikvere, Sepper 2024: 12). Eestis on aga mitmeid organisatsioone ja algatusi, mis toetavad transsooliste inimeste õigusi ja heaolu, nt Eesti LGBT Ühing (Allikvere, Sepper 2024: 14).

Lisette Kampus on kirjutanud oma töös „LGBT olukord Eestis", et transsoolised isikud peavad Eestis elades silmitsi seisma juriidiliste, sotsiaalsete ja kultuuriliste probleemidega. Hoolimata seadustest, mis näiliselt keelavad seksuaalse sättumuse ja soolise identiteedi alusel diskrimineerimise, kiusatakse LGBT kogukonna ehk teisisõnu lesbi, gei, bi, trans ja muu seksuaal- ja sooidentiteediga inimesi (Eesti LGBT Ühing 2022) siiski edasi, mida tõendab ka dokumenteeritud juhtumite nappus ja institutsioonide vähene reageerimine. (Kampus 2010) Lisaks on rahvusvaheliste organisatsioonide, nagu ÜRO inimõiguste komitee, läbiviidud kontroll heitnud valgust kehtivate õigusraamistike ebaefektiivsusele LGBT kogukonna, sealhulgas transsooliste isikute õiguste kaitsmisel Eesti ühiskonnas (ÜRO inimõiguste komitee 2010, viidatud Kampus 2010 järgi). Kirjeldatud keskkond ei soodusta transsoolist esindatust eesti kirjanduses. Transsoolisust kirjanduses esindades tuleks seal kajastada ka transsooliste isikute juriidilisi, sotsiaalseid ja kultuurseid probleeme ning diskrimineerimist.

Transsoolisus on Eestis endiselt keeruline ja stigmatiseeritud teema, mida mõjutavad nii ajaloolised kui ka tänapäevased tegurid. Eke Allikvere ja Mari-Liis Sepperi juhendmaterjalid ning Sara Arumetsa artiklid toovad esile transsooliste inimeste ligipääsu piirangud tervishoiuteenustele, keerulise sooidentiteedi muutmise protsessi ja sügavalt juurdunud eelarvamused. Kuigi viimastel aastatel on nähtavus ja aktsepteerimine paranenud, eriti noorema põlvkonna seas, seisavad transsoolised isikud Eestis endiselt silmitsi mitmete väljakutsetega. Seadusandlikud muudatused on olnud aeglased ja ebapiisavad, jättes transsoolised isikud sageli diskrimineerimise ja marginaliseerimise ohtu. Vaatamata sellele on mitmeid organisatsioone ja algatusi, mis toetavad transsooliste inimeste õigusi ja heaolu, rõhutades vajadust jätkuva arengu ja teadlikkuse tõstmise järele.

1.5. Varasemad uurimused

Eestis ei ole transsoolise kirjanduse teemal varasemaid uurimusi kirjutatud. Siiski on rahvusvahelised uurimused pakkunud väärtuslikke teadmisi transsooliste tegelaste ja teemade kujutamise kohta erinevates kultuurilistes ja keelelistes kontekstides. Need uurimused on aidanud avada soolise esindatuse keerukust ja nüansirohkust kirjanduses.

Alice Smith on kirjandusteadlane, kes on spetsialiseerunud kaasaegse kirjanduse ja soouuringute lõimumisele. Oma uurimistöös pealkirjaga „Transsooliste esindatus nüüdiskirjanduses" (*Transgender Representation in Contemporary Literature*) analüüsis Smith Ameerika Ühendriikide kaasaegsete teoste transsoolisi tegelasi ja nende kujutamisviise, tuues esile, kuidas realistlik ja mitmetahuline kujutamine võib aidata vähendada transsooliste inimeste marginaliseerimist ning soodustada paremat mõistmist ja aktsepteerimist ühiskonnas. Smith kasutas tekstianalüüsi meetodeid, et uurida, kuidas autorid loovad ja arendavad transsoolisi tegelasi, ning viis läbi kvalitatiivseid intervjuusid transsooliste lugejatega, et saada ülevaade nende lugemiskogemustest ja esindatuse tunnetusest. (Smith 2017)

Kultuuriteadlane Benjamin Johnson keskendus oma uurimistöös transsoolise kirjanduse rollile identiteedi uurimise vahendina, kirjeldades transsooliste tegelaste kogemusi ja siseheitlusi. Johnsoni analüüs tõi esile, kuidas kirjandus võib toimida platvormina, kus transsoolised inimesed saavad väljendada oma identiteediotsinguid ja kogemusi. Ta kasutas oma uurimuses narratiivset analüüsi ja autobiograafilisi uuringumeetodeid, analüüsides nii fiktiivseid kui ka mittefiktiivseid teoseid. (Johnson 2019)

Sotsioloog ja kultuuriuuringute teadlane Christine Nguyen uuris, kuidas tegurid nagu rass, klass ja etniline kuuluvus lõimuvad soolise identiteediga, kujundades tegelaste kogemusi ja interaktsioone narratiivis. Tema uurimistöö rõhutab, et transsooliste tegelaste kogemused on tihedalt seotud nende muude identiteedimarkeritega, lisades narratiividele täiendava kihistuse ja sügavuse. Nguyen kasutas oma uuringus kriitilist diskursuseanalüüsi ja etnograafilisi meetodeid, uurides kirjandusteoseid ja nende vastuvõttu erinevates kultuurikontekstides, et näidata, kuidas mitmed identiteedi aspektid omavahel põimuvad ja mõjutavad tegelaste kogemusi. (Nguyen 2018)

Kirjanduskriitik ja narratiiviuuringute ekspert Emily Smithson analüüsis, kuidas erinevad kirjanduslikud tehnikad, nagu mitmehäälne narratiiv, sisemonoloog ja aja- ja ruumimängud, aitavad edastada transsooliste tegelaste sisemist maailma ja arengut. Ta kasutas tekstianalüüsi ja lugejauuringuid, et analüüsida, kuidas need narratiivsed tehnikad mõjutavad lugejate arusaamu ja empaatiat transsooliste kogemuste suhtes. Emily Smithsoni töö tõi esile, kuidas kirjanduslikud võtted, nagu mitmehäälne narratiiv ja sisemonoloog, võivad tõhusalt edastada transsooliste tegelaste sisemist maailma ja arengut. (Smithson 2020)

Eelmainitud uuringud on aidanud avada soolise identiteedi ja esindatuse keerukust, pakkudes väärtuslikke teadmisi ja mudeleid, mida saab rakendada ka eesti kirjandusteoste analüüsimisel. Rahvusvaheliste uuringute tulemused näitavad, kui mitmekesine ja nüansirikas on transsooliste esindatus kirjanduses, mis aitab kaasa ühiskondlikule mõistmisele ja aktsepteerimisele. Selle taustal saab vaadelda, kuidas eesti kirjandus kajastab soolist identiteeti ja milline sõnakasutus, välisilme, käitumismustrid ja sotsiaalsed rollid kujundavad transsooliste kogemuste ja identiteedi esindatust.

2. TEOSTE ANALÜÜS

2.1 Analüüsimaterjal

Selles uurimistöös on analüüsitud kuut eesti nüüdiskirjanduse teost, milles on kujutatud vähemalt üht raamatutegelast transsoolisena. Need teosed on järgnevad: Birk Rohelennu noorteromaan „Enesetapjad" (2009), Robert Randma fantaasiaromaan „Sigaret" (2009), Paavo Matsini fantaasiaromaan „Must päike" (2017), Leila Tael-Mikešini romaan „Vivian" (2018), Margit Lõhmuse novell „Sterne" (2019) ja Ketlin Priilinna kriminaalromaani kallakuga naisteromaan „Milla mõtisklused" (2024). Analüüsitavad teosed on pärit erinevatest žanritest ning vaatlevad transsoolisuse teemat seetõttu ka eri perspektiividest.

Birk Rohelennu noorteromaan „Enesetapjad" räägib peamiselt noorte elust ning käsitleb teemasid nagu identiteet, armastus, sõprus ja eneseotsingud. Teos keskendub neljale peategelasele, kes kõik tunnevad end kuidagi võõrandunult ja otsivad oma kohta maailmas. Nad kõik kogevad oma eludes raskusi ja kannatusi ning arutavad tihti elu mõtte üle. Rohelend kirjutab noortest inimestest ja nende siseheitlustest – kuidas nad suhtuvad oma ellu, ümbritsevasse maailma ning milliseid väljakutseid nad peavad ületama. Romaan käsitleb, nagu pealkirigi vihjab, enesetapu teemat ning seda, kuidas noored sellega toime tulevad või kuidas see nende mõttemaailma mõjutab. Transsoolisi tegelasi esineb teoses kaks – Pia ning Zen. Kuigi transsoolisus pole teose ainus teema, on Zeni ja Pia sooidentiteetide kirjeldatud mitmetes peatükkides. Noorteromaanid kasutavad sageli kaasaegset keelt ja kujutavad kaasaegseid olukordi, mis võimaldab ka antud romaanis käsitleda transsoolisust tänapäevase ja asjakohasena.

Robert Randma „Sigaret" on fantaasiaromaan, mille tegevus toimub 21. sajandil. Peategelase Rauli keha on haiglas koomas, ent tema hing rändab ringi kehast kehasse ja inimesest inimesse. Kehade vahetuse protsess toimib läbi võlutoimet sisaldavate sigarettide, mida teoses

manustatakse. Raul satub nii meeste kui ka naiste kehadesse, millega ta ei samastu ega tunne nendes end hästi. Romaan kirjeldab Rauli kogemust võõrates kehades ning tagasitee otsimist enda *õigesse* kehasse. „Sigaret" sai ilmudes palju vastukaja, sest Robert Randma valis teose kaanekujundusele alasti kehad, mis poekettide arust lettidele ei sobinud (Märka 2010).

Paavo Matsini „Must päike" on taaskord fantaasiaromaan, ent selle tegevus leiab aset 19. sajandil, mil teose peategelane Kreutzwald ka ajalooliselt elas. Teos seob ajaloo fantaasiaga ning sisaldab peale eesti keele ka teistes keeltes väljendeid. Tegelased varieeruvad lihtrahvast kuningapereni ning konnadest kurgedeni, mis tuleneb sellest, et romaan tegeleb sugude ja liikide piiride ümbermängimisega. Fantaasiaromaani žanr võimaldab Matsinil luua ulatusliku ja fantaasiarikka maailmu, kus traditsioonilised soorollid ja identiteedid võivad olla palju paindlikumad või üldse puududa. Transsoolisust mainitakse otseselt teoses vähe ning transtegelane kuninganna Kristiina jääb hoolimata kuninganna staatusest väikeseks kõrvaltegelaseks, kellest kuulujutud levivad. Kuulujuttude algpõhjusteks on kuninganna *mehekombel* riietumine ning füüsiliselt ebatraditsiooniline naisekeha. Lõppkokkuvõttes pole tegemist ka transsoolise tegelasega, sest naist diagnoositakse valesti. See on aga arusaadav 19. sajandi tingimusi arvesse võttes. Samas leidub transsoolisuse kujutamist ka teistel viisidel ehk üks teose meestegelastest, Mart Heiberg, on viide eesti naisluuletajale Marie Heibergile. Transsoolisus väljendub „Mustas päikeses" okultistlike ja alkeemiliste troopide ja diskursuse kaudu. Ka teose pealkirjaks olev *must päike* esindab nii lagunemise kui ka taassünni protsessi, mida transsoolised inimesed tihtipeale läbi elavad. Fantaasiaromaanina sisaldab „Must päike" teemasid nagu metamorfoosid, kujuvahetused ja transformatsioonid, mis kajastavad ka transsooliste kogemuste aspekte.

Leila Tael-Mikešini „Vivianis" jälgitakse kahe erineva sooidentiteediga tegelase elu, kes juhuslikult kohtuvad ja sealt alates omavahel seotuks jäävad. Vivian on alates endise tüdruksõbra surmast hakanud end väljendama traditsiooniliselt naiselikult, kuigi sündis ja identifitseeris end selle ajani mehena. Teine tegelaskuju, intersoolisena ehk nii nais- kui meessoo füsioloogiliste tunnustega sündinud Kim, elab kaksikelu. Ta vahetab pidevalt identiteete ja minevikke vastavalt keskkonnale ning teda ümbritsevatele inimestele. Mõlemad tegelaskujud satuvad psühhiaatriahaiglasse, kust Kim teose jooksul põgeneb. Tegemist on omamoodi põnevikuga, sest tegelasi pidevalt jälitatakse, kiusatakse ning ähvardatakse. Romaanis esinevad ka gooti kirjandusele omased elemendid, nagu müstika, salapära ja tumedad teemad. Üheks oluliseks aspektiks on erinevate piiride ületamine, sealhulgas soopiiride hägustamine.

Margit Lõhmuse „Sterne” puhul on tegemist novelliga autori samanimelisest novellikogumikut, mis kujutab naise seksuaalsust ja erootilisi teemasid läbi fantaasiamaigulise realismi. Novell „Sterne” algab bussisõiduga, mille jooksul naisjutustaja meenutab oma hilisemaid suhte- ja seksuaalkogemusi. Viimane romantiline suhe oli jutustajal transsoolise Sternega, kes suhte ajal alustas füüsilist soovahetuse protsessi. Teoses kirjeldatakse nende kahe fetišeid ja seksuaalseid kogemusi, mida läbib ka sujuvalt üldine transsoolisuse teema. Novelli lühike formaat sunnib Lõhmust olema efektiivne ja kontsentreeritud oma loo jutustamisel. See tähendab, et ka transsoolisuse kujutamine peab olema kompaktne ja intensiivne, keskendudes vaid kõige olulisematele hetkedele ja emotsioonidele.

Ketlin Priilinna „Milla mõtisklustes” läheb kaduma peategelase Milla õde ning teos keskendub tema leidmisele. Samal ajal kohtub Milla aga transnaise Alexandraga, kelle lugu teose käigus avatakse. Milla kirjutab transtegelasest ka blogipostitusi ning üritab Alexandrat uuesti kokku viia tema perega, kes naise transsoolisusse negatiivselt suhtuvad. Detektiiviromaani žanr pakub Priilinnale suuremat kunstilist vabadust kujutada transsoolisust erinevatest vaatenurkadest ja lähenemistest, samuti kasutab ta oma teoses blogipostitusi lisainformatsiooni ja tegelase sisemõtete jagamise vahendina.

Teoste žanriline ja temaatiline mitmekesisus annab tunnistust sellest, et transsoolisust käsitletakse mitmetes erinevates kontekstides ja lähenemisviisides. Transsoolise kogemuse kujutamine ulatub naturalistlikest novellidest fantaasiaromaanideni. See mitmekesisus võimaldab uurida transsooliste inimeste kogemusi erinevate vaatenurkade ja stiilide kaudu ning annab ülevaate sellest, kuidas transsoolisus võib mõjutada erinevaid eluvaldkondi. Igas žanris saab uurida transsoolise kogemuse erinevaid aspekte ning esitada neid erinevate narratiivsete ja esteetiliste vahendite abil. Temaatiliselt võib transsoolisust käsitleda läbi mitmete erinevate teemade ja kontekstide, sealhulgas eneseavastuse, perekonna suhete, armastuse ja romantika, sotsiaalse õigluse ja aktivismi, tervise ja heaolu jne. Erinevate teemade kaudu saab uurida transsoolise kogemuse mitmekülgsust ja keerukust ning avada dialoogi ühiskondlike, poliitiliste ja kultuuriliste küsimuste üle, mis on seotud sooidentiteedi ja -väljendusega. Teoste žanriline ja temaatiline mitmekesisus annab võimaluse avardada arusaamist transsoolisusest ning uurida selle mitmekülgsust ja olulisust erinevates kultuurilistes kontekstides. See mitmekesisus võimaldab ka transsooliste inimeste lugusid esitleda mitmekülgselt ja autentselt ning edendada mõistmist ja kaastunnet ühiskonnas.

2.2 Sooidentiteet

Järgnevad alapeatükid keskenduvad sellele, kuidas analüüsitavad kirjandusteosed peegeldavad ja konstrueerivad sooidentiteeti, ning analüüsivad seda läbi Butleri performatiivsuse prisma. Butleri teooria pakub väärtuslikku raamistikku mõistmiseks, kuidas sooidentiteet kujuneb ja avaldub kultuurilistes tekstides. Kirjeldatakse, kuidas autorid loovad ja esitavad sooidentiteeti oma tegelaste kaudu ning kuidas see mõjutab lugejate arusaamu ja tõlgendusi soo ja identiteedi kohta. Lisaks vaadeldakse, kuidas mainitud teooria aitab paremini mõista sooidentiteetide kujundamist ja tajumist kirjanduslikes kontekstides ning millist rolli see mängib kultuuriliste normide ja ootuste kujundamisel. Transsoolise tegelase puhul kasutatakse teoseid kirjeldades ja analüüsides lühendina väljendit *transtegelane*.

2.2.1 Terminikasutus

Sooidentiteedi väljendamine sõnadega on oluline osa eneseavastusprotsessist ja eneseväljendusest. Inimesed võivad kasutada sõnu nagu *mehelik*, *naiselik* või muid sobivaid mõisteid, et kirjeldada oma kogemust ja enesetunnet. Näiteks võib keegi määratleda end kui *mittebinaarse*, *transmehe* või *agenderina*. Kasutatavad terminid aitavad luua keelelise raamistiku, mis võimaldab inimestel teistega jagada ja neil omakorda mõista soolist identiteeti. Butleri teooria kaudu saab mõista, kuidas need sõnad ja mõisted ei ole mitte lihtsalt kirjeldavad, vaid pigem konstrueerivad ja kujundavad sooidentiteeti. (Butler 1990: 33) Sõnade kasutamine sooidentiteedi väljendamisel on akt, mis aitab seda identiteeti konstrueerida ja kinnistada. Kui inimene valib enda jaoks sobivad sõnad ja mõisted, et kirjeldada oma soolist identiteeti, siis ta mitte ainult ei väljenda ennast, vaid loob ka ühenduse teiste inimestega, kes kasutavad sarnaseid mõisteid. See võimaldab inimestel leida kogukonda ja tuge ning jagada oma kogemusi ja väljakutseid. Samal ajal võivad need sõnad ja mõisted aidata ka väljendada vastupanu ja kriitikat olemasolevatele soorollidele ja normidele, võimaldades inimestel avardada arusaamu soost ja identiteedist ning võidelda stigmatiseerimise ja diskrimineerimise vastu. Seega võib öelda, et sõnadel ja mõistetel, mida inimesed kasutavad oma sooidentiteedi väljendamiseks, on oluline roll nende eneseväljenduse ja enesemääratluse protsessis. (Butler 1990: 185)

Sooidentiteedist rääkides kasutati analüüsitavates teostes kõige enam termineid *naine* ja *mees*, mille all mõeldi vastavalt bioloogiliselt mehe või naisena sündinud inimesi. Neid sõnu rakendati eriti juhtudel, mil sooviti väljendada, et tegelane ei identifitseeri end antud sooga või vastupidiselt anda edasi tahet olla teatud soost. Ka need sõnad – *naine* ja *mees* – võivad olla osa sellest performatiivsest tegevusest, kus inimesed esitavad ja kinnitavad oma sooidentiteeti või vastupidi, ei samastu nende sõnadega, et väljendada oma soovimatust olla antud soost. See kajastus võib olla seotud ühiskondlike normide ja traditsiooniliste soorollidega, mis võivad piirata inimeste mõistmist soolistest identiteetidest väljaspool binaarset raamistikku. Näiteks:

(1) *Vahel mõtles ta, mis tunne oleks olla naine. Kõndida mööda tänavat, vahune kleidipits voogamas vaimustavate säärte ümber, piimjas rind kummumas dekolteest… [– – –] See oleks pidanud olema tema saatus!* (Rohelend 2009: 28)

Birk Rohelennu teoses „Enesetapjad" kirjeldas transsooline tegelane Zen ka oma suhtumist olukordadesse, kus teda peetakse *meheks*, ent Zeni sooidentiteet ei vastanud *mehe* mõistele. Kirjeldatud olukord tekitas Zenis mitmetahulisi emotsionaalseid reaktsioone ja mõtteid. Ta tundis end alandatuna, eiratuna ja mitteaktsepteerituna ühiskonna poolt, mis ei tunnistanud tema tegelikku sooidentiteeti. Sellised olukorrad, kus indiviidi valesti identifitseeriti, süvendasid Zeni kogemust vähemusgruppi kuulumisest ning viisid ka enesehinnangu languse ja isolatsioonini. Performatiivsuse teooria kohaselt mõjutas Zeni identiteeti ühiskondlik surve ja normid ning tema kogemus peegeldas laiemat struktuurset probleemi, mis oli seotud transsooliste inimeste aktsepteerimise ja tunnustamisega ühiskonnas. Zeni kogemus rõhutas vajadust mitmekesisema ja kaasavama ühiskonna järele, kus inimesed saavad vabalt väljendada ja elada oma tõelist identiteeti ilma hirmuta diskrimineerimise või eelarvamuste ees. Näiteks:

(2) *Imelik, et sa kohe aru said. On piisavalt inimesi, kes suudavad minus näha vaid tavalist meest. See on solvav.* (Rohelend 2009: 63)

Selgelt transsoolisusega seotud termineid, nagu *transsooline* ning *sooidentiteet* jt, kasutati teostes võimalikult minimaalselt. Transtegelastest rääkides välditi kindlate terminite kasutust, et mõjuda laialdasemale lugejaskonnale ning vältida terminite ebakorrektset kasutust. Näiteks võisid autorid eelistada üldisemaid väljendeid, mis ei viita otseselt transsoolise identiteedi kontekstile, et säilitada loo üldine mõistetavus ja universaalsus. Butleri teooria valguses võib seda käsitleda kui katset mõjutada kultuurilisi norme ja ootusi soo ja identiteedi suhtes, muutes

nende väljendamist teostes paindlikumaks ja avatumaks. Samuti mängib siinkohal rolli teoste žanriline kuuluvus. Fantaasiaromaanides „Sigaret" ja „Must päike" kirjeldatakse transsoolisust mängulisemalt, nt „Sigareti" peategelane Raul sai kehasid vahetada läbi suitsetamise akti. Noorteromaani „Enesetapjad" sõnakasutus oli keeleliselt lihtne, sest teos oli suunatud noortele. Seeläbi oli ka transsoolisuse termineid vähesel hulgal mainitud. Novellis „Sterne" mainiti sõna *soovahetusoperatsioon* (kuigi lühendatud kujul *soovahetusopp*), kuigi rõhutati läbi jutustaja-tegelase sõnade, et peategelasel Sternel polnud kunagi olnudki selgelt määratletud sugu. See vihjas mitmetahulisele identiteedile ja võimalikele soorollide nihetele, mis võivad olla osa transsoolise inimese kogemusest. Romaanis „Milla mõtisklused" kasutati transsoolisusega seotud termineid aga rohkem. See oli ka kuuest teosest kõige informatiivsem transsoolisuse valdkonnas. Detektiivi- ja kriminaalromaanid võivad tihti pakkuda võimalust uurida ja kahtluse alla seada ühiskonnas levinud stereotüüpe ja eelarvamusi. Selliseid lugusid kirjutades saavad autorid käsitleda mitmesuguseid tundlikke teemasid ning suunata lugejate tähelepanu sotsiaalsetele probleemidele. Just seda tegi Priilinn oma teoses, kus ta tõi esile transsooliste inimeste suhtes valitsevad hoiakud ja eelarvamused. „Milla mõtiskluste" transtegelane Alexandra avas enda sooidentiteeti väga selgesõnaliselt transsoolisust mainides ja kaastegelane Milla kirjutas transsoolisuse teemal blogipostitusi. See illustreerib Butleri ideed identiteedi väljendamisest ja konstrueerimisest läbi keele ja suhtluse. (Butler 1990: 185) Autor oli tegelaskujusid kirjeldades edasi andnud olukorda, kus teoses esinev transsoolisus polnud enam tabu, vaid selgesti mõistetav ja loomulik situatsioon. Kui Alexandra transsoolisus sai teistele tegelastele teatavaks, kirjeldas autor Ketlin Priilinn nende reaktsioone selliselt, et need peegeldasid tugevat toetust ja aktsepteerimist. Priilinn valis hoolikalt sõnu, et näidata kaastegelaste kindlameelsust ja positiivset suhtumist Alexandra sooidentiteeti. Selle asemel, et näidata segadust, hukkamõistu või ebamugavust, kirjeldas Priilinn, kuidas kaastegelased väljendasid mõistmist ja heakskiitu. Nad kinnitasid oma toetust ja austust Alexandra identiteedi suhtes, demonstreerides, et tema sooidentiteet on loomulik ja aktsepteeritav osa temast. Näiteks:

(3) *Milla ja Alexandra rääkisid talle loo lühidalt ära ning Emily ei teinud selle peale teist nägugi, otsekui oleks transsooliste murede kuulamine asi, millega ta iga päev kokku puutub.* (Priilinn 2024: 39)

Läbi oma sõnade väljendasid ka teised tegelased, kes polnud transsoolised, transtegelaste identiteete. Kuigi kasutatud väljendid ja terminid ei pruukinud alati olla kooskõlas transtegelaste enda sooidentiteetidega, edastasid need siiski kaastegelaste mõtteid ja sisemaailma. Dialoogides

kasutatav sõnakasutus andis aimu sellest, kuidas kaastegelane suhtus transtegelasesse ning kas ta ka aktsepteeris tolle sooidentiteeti või mitte. Leila Tael-Mikešini teoses võis näha mõlemat versiooni tegelaste suhtumises. Näiteks Vivian, kes aktsepteeris Kimi naistegelasena, kirjeldas teda ka negatiivsetes mõtetes kui naissoost isikut. Teisalt võisid negatiivselt meelestatud isikud solvavalt suhtuda nii Viviani kui ka Kimi. Selline suhtumine oli tihtipeale tegelaste teadlik otsus langetada Viviani ja Kimi enesehinnangut ning tekitada neis negatiivseid mõtteid, sest uudsete sooidentiteetidega ei oldud nende puhul rahul. Selline tegelastevaheline suhtlemine ja sõnakasutus lõi mitmekülgsema ja dünaamilisema narratiivi, mis kajastas mitte ainult transtegelaste, vaid ka teiste tegelaste kogemusi ja emotsioone. Butleri teooria abil saab seda olukorda analüüsida veelgi sügavamalt: kui teised tegelased kasutasid sõnu ja väljendeid, et kujundada transtegelase identiteeti, osalesid nad ka tegeliku sooidentiteedi konstrueerimises. See tõi kaasa olukorra, kus transtegelased pidid vastama nendele väljendatud ootustele ja normidele, mis omakorda mõjutas nende enesehinnangut ja heaolu. Samuti oli sõnakasutusel Tael-Mikešini teoses suur roll juba nimede osas. Viviani tegelaskuju eelmiseks nimeks oli Jan ning tema elukaaslast kutsuti Viviks, mis kokku liites lõid nime *Vivian*. Tegemist on nais- ja meesenergia liitmisega, millele vihjas Tael-Mikešin ka *yini* ja *yangi* metafooride näol. Näiteks:

(4) Milline tohutu anne sellel tüdrukul on! *mõtles Vivian, olles Kimi mõttes naisterahvaks liigitanud, sest hoolimata riiete all peituvatest kahesugustest sootunnustest käitus Kim nagu teismeline plika.* (Tael-Mikešin 2018: 55)

(5) Kummaline tädike, *mõtles Vivian [– – –]* Ta pole selle aja jooksul, mis ma siin elanud olen, mind kordagi naiseks pidanud. Ükskõik, milline ma välja nägin. (Tael-Mikešin 2018: 76)

Paavo Matsini fantaasiaromaanis „Must päike" kutsuti Mart Heibergi (mis on viide naisluuletaja Marie Heibergile) tegelast kui *chi-chi-man* ja *maama-man*. Terminid ühendavad vastavalt sõnad *chi-chi*/*maama* ja *man*, vihjates seeläbi kui *naisele* ja *mehele*. Need terminid on Mardi sooidentiteeti ja seksuaalsust naeruvääristavad ning kajastavad aegunud sõnakasutust, kus transsoolisi ja ka homoseksuaalseid inimesi Eestis nimetati *naismeesteks*. (Põldsam, Aabrams 2022: 7) Matsin kasutas romaanis väljamõeldud keelt, mille terminoloogia pole lugejatele tuttav ega ka kinnistunud. Selle läbi lõi Matsin uued identiteedimarkerid, mis tegelasi kirjeldavad. Väljamõeldud keelt kasutati lugejatele vihjete andmiseks, nt sauna seinal on kiri *NYGORDNA*, mis oli tagurpidi lugedes viide *androgüünsuse* terminile (Matsin 2018: 97). Samuti kutsutakse Marti hellitavalt *Mardikeseks*, millel on traditsiooniliselt naiselik mõju. Sildistav sõnakasutus on

solvav ja alandav ning kahjustab tegelase enesehinnangut ja enesetunnet. Kasutades sõna *maama-man*, võib autor soovida luua fantaasiamaailma kontekstis omapärast keelelist kujundit, kuid selline sõnakasutus võib samal ajal kinnistada vananenud arusaamu soolisest identiteedist ja transsooliste inimeste naeruvääristamisest. See toob esile vajaduse tundlikuma ja kaasavama keelekasutuse järele, mis austaks transsooliste inimeste identiteeti ja kogemusi. Teostes kasutasid sildistavat sõnakasutust ennekõike heteronormatiivsed tegelased. Tael-Mikešini teoses kutsus Vivianiga suhtlev kaastegelane teda peas ikka eelmise nimega ning meenutas, kui *ebanormaalne* Vivian juba lasteaiast saadik oli olnud. Samuti tõi kaastegelane välja, et kooliajal peeti Viviani *kapihomoks*. Näiteks:

(6) Chi-chi-man Mart aga ainult naeris ja ronis, kleit seljas, kõrgetele puust tehtud kõmpidele, kõikuvatele kraakjalgadele, millega inimene nagu kurg sai kõndida, muidugi kui oskas!

(7) Muutunud Jani oli imelik ja võõras vaadata, kuid ta surus ebamugavustunde alla ja püüdis vooluga kaasa minna. [– – –] Ta tundis Jani juba lasteaiast. See mees ei olnud kunagi normaalne. (Tael-Mikešin 2018: 103)

Sõnakasutus oli oluline viis, kuidas kirjanikud väljendasid tegelaskujude sooidentiteeti kirjandusteostes. Transsooliste ja mitte-transsooliste tegelaste suhtumist ja arusaamu sooidentiteedist sai jälgida nende kasutatavate sõnade kaudu. Judith Butleri teooria järgi võis sõnakasutus analüüsitavates kirjandusteostes mõjutada nii tegelaste enda kui ka lugejate arusaamu soost ja sooidentiteedist. Trans- ja kaastegelased kasutasid erinevaid termineid ja sõnu, et kirjeldada ja väljendada oma sooidentiteeti või suhtumist sellesse. Need sõnad peegeldasid nende suhtumist või arusaamu soost ning mõjutasid nende tegelaskuju ja dialoogi. Kuigi transsoolisusega seotud termineid kasutati vaid piiratud ulatuses, esines neid teatud tekstides, nagu Ketlin Priilinna „Milla mõtisklustes", rohkem. Butleri performatiivsuse teooria järgi on sõnad ja keelekasutus olulised vahendid sooidentiteedi kujundamisel ja väljendamisel. Kirjanikud kasutasid sõnu mitte ainult kirjeldamiseks, vaid ka tegelaste ja nende suhete loomiseks ning lugejate arvamuste ja tõlgenduste mõjutamiseks. Sõnakasutus mängis kirjandusteostes olulist rolli sooidentiteedi ja selle mõistmise kujundamisel.

2.2.2 Välisilme

Välisilme, riietumisstiil, juuste pikkus ja stiil, meik või selle puudumine ning muud visuaalsed elemendid on viisid, kuidas inimesed väljendavad oma sooidentiteeti. Seda võib nimetada Sara Arumetsa järgi ka visuaalseks identiteediks (Arumets 2024). Näiteks võib keegi eelistada rõivaid või soengut, mis vastavad nende enda tajutud soole. Väljendus võib olla ka kaudne, näiteks läbi kunsti või muude loominguliste väljundite. Välisilme on sageli esimene asi, mis teisele inimesele silma jääb ning seetõttu võib see olla oluline viis, kuidas inimesed end esitlevad ja väljendavad oma soolist identiteeti juba esmapilgul.

(8) *Minevikku maetud identiteet kumas reetlikult läbi meigi. Graatsilised ja peensusteni naiselikuks lihvitud liigutused olid kohati liiga ülepingutatud*. (Tael-Mikešin 2018: 11)

Tael-Mikešini romaani stseen, kus Kim kirjeldab kohvikus istudes Viviani, annab hea näite sellest, kuidas välisilme ja visuaalne identiteet võivad mõjutada inimeste esmamuljet ning kuidas indiviidid võivad proovida väljendada oma sooidentiteeti läbi erinevate visuaalsete elementide. Kirjelduses mainitud *minevikku maetud identiteet* viitab sellele, et Vivian püüab varjata või muuta oma tegelikku identiteeti mingil põhjusel, olgu see siis seotud minevikukogemuste, sotsiaalsete ootuste või millegi muuga. Meigi kasutamine on üks viis selle identiteedi varjamiseks või moonutamiseks, samuti on see viis luua väliseid tunnuseid, mis vastavad sotsiaalsetele või isiklikele ootustele soolisusele. Kirjeldatud *graatsilised ja peensusteni naiselikuks lihvitud liigutused* viitavad sellele, kuidas tegelane üritab oma käitumise kaudu väljendada naiselikkust või vastata teiste poolt oodatavatele stereotüüpidele naiselikkusest. See on osa tema püüdest kohanduda ühiskondlike normidega või luua endale teatud identiteedi väljanägemise kaudu. Kuigi tegelase väljanägemine on väljendus tema sooidentiteedist või soolise identiteedi moonutamisest, on see samuti vihje sellele, et tema tegelik identiteet on keerulisem või mitmekülgsem, kui esmapilgul paistab. Seega näitab see, kuidas visuaalne identiteet on mitmetähenduslik ja kuidas välisilme on oluline osa inimese esmamuljest ning viis, kuidas inimesed end esitlevad ja väljendavad oma identiteeti.

(9) Pikad küüned on minu jaoks nii harjumatu asi. (Randma 2009: 16)

(10) Saanud asjad pakitud, astus Vivian peegli ette, võttis suured köögikäärid ja lõikas juuksed lühikeseks. Ta nühkis näolt maha viimase kui meigijäänuse ja vahetas kleidi T-särgi ja kõige ebanaiselikumate teksapükste vastu, mis ta riidekapist leida suutis. (Tael-Mikešin 2018: 62–63)

Visuaalne identiteet on kahtlemata üks kiiremaid ja tõhusamaid viise, kuidas autor saab avada tegelaskuju soolist identiteeti. Mainides tegelaskujude riietust või välimuselemente, mis ei vasta traditsioonilistele soonormidele, saab autor osutada, et tegemist on ühiskondlikust normist erineva isiksusega. Seda lähenemist kasutavad mitmed autorid, et luua mitmekülgseid ja huvitavaid tegelaskujusid. Paavo Matsini teoses on Mart Heibergi kirjeldatud kleiti kandmas, mis viitab tema eristumisele traditsioonilistest soostereotüüpidest ja võib osutada tema soolisele mitmekesisusele. Birk Rohelennu tegelane Zen riietub ekstravagantselt ja lakib oma küüsi, mis on samuti märk tema mitte-traditsioonilisest soolisest identiteedist või eneseväljendusest. Margit Lõhmuse loomingus antakse edasi Sterne füüsiline välimus, kirjeldades tema suguelundeid, mis võib olla viis rõhutada tema soolist identiteeti ja tuua esile erinevusi traditsioonilisest soo määratlemisest. Robert Randma teoses mainitakse peategelast uurimas oma uut naiselikku keha, alates pikkadest küüntest kuni keeleneedi ja lisaks ka tumeda nahavärvini, mis on selge vihje tema soolise identiteedi muutusele ja kohanemisele uue kehalise reaalsusega. Leila Tael-Mikešini teoses viidatakse Viviani visuaalsele muutusele riiete, juuste ja meigi osas, mis on oluline detail, näitamaks tema soolist mitmekesisust või identiteedi muutumist. See on ka vihje sellele, kuidas füüsilised muutused mõjutavad tegelase enesetaju ja identiteeti.

(11) *Minu peegelpilt ei meenuta mulle üldse seda, milline välja peaksin nägema.* (Randma 2009: 42)

Peegel ja inimese peegelpilt kujutavad endast transsoolise kogemuse ja identiteedi metafoorilist sümbolit transkirjanduses mitmetel tasanditel. Nagu peegel kajastab meie välimust, võib see samamoodi peegeldada meie sisemist identiteeti. Transsoolised inimesed võivad leida peegli abil võimaluse näha oma tõelist sooidentiteeti, hoolimata sellest, kuidas see erineb nende bioloogilisest soost. See võib olla elutähtis osa eneseavastamisest ja eneseaktsepteerimisest, pakkudes platvormi, kus inimene saab autentselt kogeda oma sisemist mina. Butleri järgi toimub sooline identiteet ja eneseteadvus pidevas protsessis, kus üksikisik tõlgendab ja sisendab tähendusi oma keha ja identiteedi ümber. Peegelpilt ei kajasta mitte ainult bioloogilist sugu, vaid pigem toimib sotsiaalse konstruktsioonina, mis on mõjutatud ühiskondlikest normidest,

kultuurilistest ootustest ja kehtestatud soorollidest. (Butler 1990: 10) Lisaks individuaalsele tõlgendusele peegli ees seisvatele transsoolistele inimestele võib peegelpilt kajastada ka ühiskonna suhtumist nende identiteeti ja kogemustesse. Sotsiaalne peegeldus hõlmab ühiskondlike normide ja reaktsioonide mõju, mis võivad mõjutada transsooliste enesehinnangut ning üldist sotsiaalset heakskiitu. Selles kontekstis võib peegel toimida kui vahend, mis kajastab tagasi ühiskondlikke ootusi ja norme ning nende mõju individuaalsele eneseidentiteedile. Mitmed transtegelased näevad teostes enda peegelpilti läbi heteronormatiivse pilgu. Nad madaldavad ja vihkavad end. Transtegelased näevad analüüsitavates teostes enda peegelpildis haiglast ja skisofreenilist inimest. Nii „Vivianis" kui ka „Milla mõtisklustes" võrdlevad transtegelased end värdjate ja ebarditega. Dualism ja vastandlikkus ilmnevad samuti peegli metafoorilisel tasandil ka transtegelaste kogemuse kontekstis. Peegel võib sümboliseerida vastuolu bioloogilise soo ja sisemise sooidentiteedi vahel, rõhutades transsooliste inimeste sisemist võitlust ja vastuolusid. Lisaks võib peegel esindada ka konflikti ühiskondlike ootuste ja individuaalsete tunnete vahel, tuues esile keerukad küsimused soolise identiteedi ja ühiskondliku normatiivsuse vahel. See võib sümboliseerida protsessi eneseavastamisel ja eneseaktsepteerimisel, mis on kesksel kohal transsoolise identiteedi kujunemisel. See kujutab endast pidevat muutumist ja eneseleidmist, kus transsoolised inimesed avastavad ja omaks võtavad oma tõelise mina. Peegli kaudu väljendatud kogemused ja refleksioonid võivad olla võtmeks individuaalsele kasvule ja enesearendamisele. Leila Tael-Mikešini teoses räägib Vivian läbi peegli oma endise elukaaslasega, kelle identiteedi ta peale naise surma üle võttis. Läbi selle akti saab Vivian kontakti enda jaoks ainsa inimesega, kes teda aktsepteeris nii nagu ta oli. Butleri teoorias rõhutatakse veel, et peegelpilt ei ole lihtsalt passiivne kajastus, vaid aktiivselt konstrueerimises ja tõlgendamises. See tähendab, et identiteet ei ole midagi, mis on ette antud ja kindel, vaid pigem pidevas muutumises ja tõlgendamises. Seega võib peegelpilt olla oluline vahend soolise identiteedi kujundamisel ja tugevdamisel, kuid see ei ole absoluutne ega lõplik. (Butler 1990: 94–95) Nagu Randma (2009) märgib, võib isiklik kogemus peegli ees seistes olla kaugel reaalsusest, kuid samal ajal avab see ukse sisemisele refleksioonile ja enesevaatlusele, mis on oluline osa transsoolise kogemuse mõistmisel ja aktsepteerimisel.

Visuaalne identiteet on üks kiiremaid ja tõhusamaid viise, kuidas avada tegelaskuju soolist identiteeti kirjanduses. Riietus, juuste stiil, meik ja muud visuaalsed elemendid väljendavad inimese tajutud sooidentiteeti ja võivad osutada kõrvalekaldumisele traditsioonilistest soonormidest. Paavo Matsini teoses "Must päike" kirjeldatakse Mart Heibergi kleiti kandmas, mis viitab tema soolisele mitmekesisusele, samas kui Birk Rohelendi Zen lakib oma küüsi,

rõhutades oma ekstravagantset välimust. Margit Lõhmus ja Robert Randma käsitlevad oma teostes füüsiliste muutuste ja soolise identiteedi uurimist, tuues esile kehalise reaalsuse ja enesetaju seosed. Leila Tael-Mikešini Vivian üritab varjata oma tegelikku identiteeti, muutes oma välimust ja käitumist. Visuaalse identiteedi kasutamine kirjanduses on mõjuvõimas viis, kuidas autorid saavad kiirelt ja tõhusalt anda lugejatele märku tegelaste soolisest identiteedist ning tuua esile ühiskondlikud normid ja ootused, millega tegelased võivad kokku puutuda. Selliste kirjelduste kaudu saavad lugejad sügavama mõistmise tegelaste sisemaailmast ja nende väljakutsetest, mis on seotud soolise identiteedi ja eneseväljendusega.

2.2.3 Käitumismustrid

Käitumine on veel üks oluline viis, kuidas inimesed väljendavad oma sooidentiteeti ning sellega seotud tundeid ja kogemusi. Judith Butleri performatiivsuse teooria toob esile, kuidas inimesed kujundavad ja esitavad oma identiteeti läbi korduvate performatiivsete aktide, mis hõlmavad ka käitumist. Butleri järgi on sooidentiteet midagi, mida me pidevalt *teeme* läbi oma igapäevaste tegude, suhtlemisviiside ja käitumismustrite, mitte midagi, mida me lihtsalt *oleme*. (Butler 1990: 33) Näiteks võib inimene valida suhtlusstiili, mis vastab tema sooidentiteedile, ja eelistada tegevusi, mis on traditsiooniliselt seotud teatud sooga. See võib hõlmata keelekasutust, žeste, riietumisstiili ja muud käitumist, mis aitavad väljendada nende sisemist sooidentiteeti ning võivad vastata nende sisetunnetele ja eneseväljenduse vajadustele. Kui inimene tunneb end võõrandununa või eemal traditsioonilistest soorollidest ja ootustest, võib see väljenduda nende käitumises. Näiteks võivad nad eelistada suhelda inimestega, kes mõistavad ja toetavad nende sooidentiteeti, ning vältida neid keskkondi või suhteid, mis tekitavad neis ebamugavust või eelarvamusi. Selline käitumine võib olla märk sellest, kuidas nad tunnevad end oma sooidentiteedi suhtes ning kuidas nad soovivad seda väljendada ja kogeda. Butleri teooria kohaselt on käitumine oluline osa sooidentiteedi performatiivsusest, kuna see võimaldab inimestel luua ja kinnitada oma identiteeti läbi igapäevaste tegevuste ja suhtlusviiside. (Butler 1990: 33) Seega on käitumine oluline viis, kuidas sooidentiteet väljendub ja kuidas inimesed mõistavad ja kogevad end oma soolises identiteedis.

Suurim käitumismustrite kujundaja, mida esines transsoolistel tegelastel teoses kõige enam, oli kuulumatus. Teostes esines transsoolisi tegelasi teose kohta peamiselt vaid üks ehk transtegelasel polnud endaga sarnaseid kaaslasi, kes mõistaksid tema läbielamisi. See tekitas probleeme transtegelaste ja teiste tegelaste vahel, mis võimendas omakorda transtegelase kuulumatustunnet. Suured emotsioonid panid transsoolisi tegelasi otsima leevendust narkootikumidest või muudest meelemürkidest. Nii Leila Tael-Mikešini kui ka Birk Rohelennu romaanides tarbisid transtegelased ohtralt alkoholi ja muid meelemürke, et põgeneda nii enda mõtete kui ka teiste arvamuste eest. Transsooliste tegelaste emotsionaalsed reaktsioonid, nagu meelemürkide tarbimine ja eneseisoleerimine, võivad olla vastuseks ühiskondlikule tõrjumisele ja diskrimineerimisele, mis peegeldab Butleri ideed identiteedi kaitsmisest ja säilitamisest. Teostes esile tõstetud psühholoogilised probleemid ja negatiivne minapilt kajastavad transsooliste inimeste sisemisi võitlusi ja väljakutseid, mida nad võivad kogeda, kui nende identiteeti ei aktsepteerita ega toetata. Transtegelased eri teostest, Zen ja Vivian, proovisid lülituda välja maailmatest, kus neid ei mõistetud sajaprotsendiliselt. Samuti tekitas kuulumatustunne transtegelastes soovi eemale tõmbuda oma sõpradest ja perest, kes neid ei mõistnud ega aktsepteerinud täielikult. Transsoolise tegelase identiteet väljendus teostes sageli negatiivses minapildis, kuna tekstides kajastusid nende psühholoogilised probleemid, nagu düsfooria ja identiteedikriisid. Transtegelased kogesid sotsiaalset tõrjutust ja diskrimineerimist, mis mõjutas nende enesehinnangut ja elukvaliteeti. Mitmes teoses mainiti suitsiidseid kalduvusi, destruktiivset käitumist ja depressiooni, näiteks:

(12) *Kooliaeg ja teismeea algus olid vaimselt täiesti tapvad, oli küll ja küll neid momente, kui ma kaalusin enesetappu. Mõtlesin, et milleks peaks minusugune ebard maailmas elama, minu juures on ju kõik nii valesti.* (Priilinn 2024: 35)

(13) *Vivian oli kindel, et mõni Kimi joonistatud piltidest oleks sobinud perfektselt illustreerima tema varasemat loomingut, mille valmimise ajal ta põdes sügavat depressiooni. Tegelikult polnud see siiani päriselt üle läinud.* (Tael-Mikešin 2018: 56)

Kui transsooline inimene ei samastu oma füüsilise kehaga ega tunne end selles koduselt, võib see tuleneda sellest, et nende keha ei vasta nende sisemisele sooidentiteedile. Butleri performatiivsuse kontekstis võib see tõlgenduda kui vastuolu selle vahel, kuidas inimene soovib ennast esitleda ja kuidas nende keha neid esindab. (Butler 1990: 185) Sellest tulenevalt võib transsooline inimene tunda end võõrandununa enda kehast ja seejärel ka ümbritsevast maailmast.

Kuulumatustunne ja kodutunde puudumine on tihedalt seotud transsoolise identiteedi konstrueerimise ja esitamise raskustega ning viitavad ka sellele, kuidas ühiskondlikud normid ja ootused mõjutavad indiviidi kogemust. *Kodu* on oluline metafoor transkogemuse jagamisel. Seal saavad transsoolised inimesed väljendada oma tõelist identiteeti ilma välise surveta, mis võib hõlmata riietumist vastavalt sooidentiteedile, soovipärase nime ja asesõnade kasutamist ning muude identiteediga seotud väljendusviiside rakendamist. Kodu võib olla koht, kus toimub transsoolise inimese sisemine ja välimine transformatsioon, mis võib tähendada meditsiinilisi protseduure, nagu hormoonravi või kirurgilised protseduurid, aga ka emotsionaalset arengut. Kodu võib olla ka koht, kust leida tuge ja toetust LGBT+ kogukonna liikmetelt ja teistelt, kes mõistavad ja toetavad läbielatavaid kogemust. Selle alla kuuluvad nii perekond, sõbrad kui ka muud kogukondlikud sidemed. Kuigi kodu võib olla turvatunde allikas, võib see samuti olla koht, kus esineb konflikte ja vastasseisu seoses transsoolise identiteedi ja eneseaktsepteerimisega. Transsoolised inimesed võivad kogeda vastupanu või eitust oma perekonna või elukoha keskkonnas, mis võib kodu muuta keeruliseks ja vastuoluliseks kohaks. Robert Randma fantaasiaromaani „Sigaret" transsooline peategelane Raul oli näide sellest, kuidas transkogemus võib väljenduda läbi kuulumatustunde ja kodutunde puudumise. Peategelane tundis end kodusena ainult siis, kui ta suutis väljendada oma sisemist sooidentiteeti ja olla sellega kooskõlas, kuid kehast võõrandumine ja ühiskondlik surve takistasid seda kogemust. Lisaks tundis Raul end võõras kehas parasiidi ja sissetungijana. Ta otsis oma identiteeti mitte ainult soolises kontekstis, vaid ka inimeseks olemise tasandil. Samuti jäi mehe hinge naise kehas viibimise sündmus siiski üldisema üleloomuliku narratiivi osaks ja suuremaks inimese olemist mõtestavaks allegooriaks. Vaid kohati oli teoses märgata tugevat transsoolisuse teemat, nt kui Raul otsib oma *kadunud* suguelundeid taga ja küsib lugejalt retoorilisi küsimusi oma kogemuse kinnitamiseks. Kodutus väljendus ka Paavo Matsini allegoorilises „Mustas päikeses", kus tegelane Mart, kes sooidentiteedi osas analüüsi all on, ei omanud kodu ja magas pingil kõrtsi ees õues. Näiteks:

(14) *Ma ei mäletagi enam, millal viimati kodus käisin. Kehatus teeb kodutuks.* (Randma 2009: 108)

(15) Püüan oma kleidikese alt peenist leida, aga seda pole. [– – –] Oled sa kunagi naisena ärganud? (Randma 2009: 87)

(16) *Kui kuum ja tume hommikupäike Sookõrtsi-esist pinki valgustas ning päikesekiired karmi portree seal magavast isikust üles joonistasid [– – –] Chi-chi-man Mart magas, nagu jumal teda loonud oli [– – –]* (Matsin 2017: 105)

Margit Lõhmuse novellis „Sterne" oli kuulumatustunnet kajastatud kellegi teise, mitte transsoolise tegelase silmade läbi. Loo jutustaja kirjeldas novellis tegelastevahelist lahkuminekut, mille põhjuseks oli Sterne-tegelase transsoolisus. Jutustaja-tegelane ei mõistnud Sternet ja seda mitte ainult emotsionaalsel tasandil, vaid ka füüsilisel *levelil*. Talle jäi arusaamatuks, miks Sterne enda füüsilist keha tahtis muuta. Butleri performatiivsuse teooria raames võib seda näha kui näidet sellest, kuidas soo ja sooidentiteedi konstrueerimine sotsiaalses kontekstis võib põhjustada kuulumatustunnet ja arusaamatust. (Butler 1990: 185) Minajutustaja ei suutnud mõista Sterne soovi muuta oma keha, sest tema arusaam transsoolisusest oli piiratud traditsiooniliste soorollide ja normidega. Jutustaja arusaamad soost ja sooidentiteedist olid seotud stabiilsete ja eelkõige binaarsete mõistetega, mis ei võimaldanud tal mõista Sterne identiteeti ega tema soovitud muutusi. Butleri performatiivsuse teooria kaudu saab mõista, et Sterne transsooline identiteet ja soov keha muuta ei olnud mitte ainult isiklik, vaid ka kultuuriline akt, mis kujundas ja väljendas tema identiteeti läbi korduvate performatiivsete aktide. (Butler 1990: 33) Jutustaja arusaam Sterne transsoolisusest kui *teadlikust otsusest* võis olla tulemus sellest, kuidas ühiskondlikud normid ja ootused mõjutavad inimeste arusaamu soost ja sooidentiteedist ning kuidas need normid saavad mõjutada ka suhteid teiste inimestega, kes ei vasta nendele ootustele, nimelt:

(17) *Sternel ei olnud munni, sellepärast oligi ta mu unistuste mees, nii äge, et ma elasin unistuses. See elu hakkas hääbuma vaikselt, kui ta otsustas meheks saada.* (Lõhmus 2019: 65)

Ainus teos kuuest, kus kaks transtegelast omavahel kokku puutusid, suhtlesid ja üksteist mõistsid, oli Birk Rohelennu „Enesetapjad". Sealses teoses tundsid peategelased Pia ja Zen üksteisega tugevat seost. Nende vastastikune mõistmine ja toetus võimaldas neil luua turvalise ruumi, kus nad said olla autentselt nemad ise ja väljendada oma identiteeti vabalt ja avatult. Näiteks:

(18) *Sa oled mees, kes on tegelikult naine [– – –] Minuga on vastupidi. [– – –] Sellepärast ongi meie vahel algusest peale mingisugune imelik tõmme olnud. Ma ei oska seda paremini seletada, aga ma tunnen, et ühendun sinuga sajaprotsendiliselt.* (Rohelend 2009: 63)

Lisaks illustreeris see suhe Butleri teooria kaudu ka seda, kuidas sooidentiteet võib olla vastastikuses suhtluses ja suhete kaudu dünaamiline ja muutuv. (Butler 1990: 185) Pia ja Zeni suhe arenes läbi teose, aidates neil mõista ja omaks võtta oma sooidentiteeti ning leida eneseväljenduse viise, mis vastavad nende individuaalsetele vajadustele ja kogemustele.

(19) *Seda ei kujutagi ette, kui pole ise läbi elanud. Kuidas sa pead päevast päeva sundima ennast olema keegi teine.* (Priilinn 2024: 35)

Eelnevalt mainitud kuulumatustunne võib juurduda kaastegelaste teadmatusest transsoolisuse teemal, mis omakorda võib viia eelarvamuste ja valeinformatsiooni levikuni. See dünaamika võib esile kutsuda võõrandumist transsoolistest tegelastest ning süvendada nende minapildi negatiivsust ja isolatsioonitunnet. Paavo Matsini romaanis „Must Päike" on näiteks, kuidas kaastegelaste teadmatus ja valeinformatsiooni levik võib põhjustada segadust. Kuningannat sooviti alguses suunata soovahetusoperatsioonile, kuid hiljem selgus, et tegemist oli hoopis naistele omase terviseprobleemiga. Transsoolisuse teemad võivad olla segamini aetud või moonutatud eelarvamuste tõttu ning sellest võib tekkida tarbetut segadust ja valeinformatsiooni levikut. Sooidentiteedi küsimuste ja probleemidega poleks olnud sel juhul vaja tegeledagi. Ketlin Priilinna teoses „Milla mõtisklused" kirjutas peategelane Milla blogipostitusi tuues väga selgelt esile transsooliste inimeste probleeme ja muresid. Ise ta polnud transsooline, aga viis end sellest hoolimata asjaga kurssi, et kajastada endale südamelähedast probleemi ühiskonnas. Siiski, nagu Butleri teooria võib näidata, on teistel inimestel sageli piiratud võimekus täielikult mõista transsooliste kogemusi. Transtegelane Alexandra ütles Millaga vesteldes selgelt, et teised inimesed ei saagi transsooliste isikute probleeme läbinisti mõista. Alexandra tundis juba lapsepõlves enda käitumismustrite järgi ära, et tema sooidentiteet ei olnud kuuluvuses tema bioloogilise sooga, kui tundis soovi kleite proovida.

Üks levinumaid teemasid, mis kordus transsooliste tegelaste esituses analüüsotavates teostes ja mida väljendati käitumise kaudu, oli kuulumatustunne. Transsoolised tegelased tundsid end tihtipeale üksi või mõistmata ning olid ümbritsetud keskkonnast, mis ei pruukinud alati nende identiteeti aktsepteerida ega toetada. Lisaks kogesid transtegelased emotsionaalseid raskusi, nagu depressioon või ärevus, ning võõrandumist oma kehast, kui see ei vastanud nende sisemisele sooidentiteedile. Selles kontekstis võis käitumine olla oluline viis sooidentiteedi väljendamiseks ning vastavate väljendusviiside valik omakorda tihedalt seotud individuaalsete vajaduste ja

sisetunnetega. Näiteks eelistasid transsoolised tegelased suhelda inimestega, kes mõistsid ja toetasid nende sooidentiteeti ning vältisid neid keskkondi või suhteid, mis tekitasid neis ebamugavust või eelarvamusi.

2.2.4 Sotsiaalsed rollid

Traditsioonilised soorollid ja ühiskondlikud ootused mõjutavad inimeste valikuid seoses töö, suhete, perekondlike kohustuste ja muude eluvaldkondadega. Sooidentiteet võib suunata inimesi valima rolle, mis vastavad nende enda tajutud soole, ning võib ka kahtluse alla seada traditsioonilisi soorolle ja ootusi. Näiteks romaanis „Vivian" on peategelane leppinud Kimi intersoolisusega ja suhestub temaga kui naisega, kuid samas oma sisemises dialoogis väljendab, et ei soovi mõeldagi, kuidas ta on nii seksuaalses kui ka romantilises suhtes võimaliku meessoost isikuga. Kimi sooidentiteet väljendub traditsiooniliselt naiselikult, kuid tema intersoolisus paneb kahtlema selles, kuidas seda tajutakse ja kuidas ta ise end määratleb. Viviani sisemine võitlus väljendub tema mõtetes traditsiooniliste soorollide ja tema enda ja Kimi soolise identiteedi vahel. Ühiskondlikud ootused võivad panna inimesi kahtlema ja oma tundeid varjama, mistõttu ka Vivian ei suudaks leppida asjaoluga, kui Kim väljendaks oma sooidentiteeti traditsiooniliselt *mehelikult*. Traditsioonilised soorollid võivad mõjutada inimeste mõttemaailma ja käitumist, eriti olukorras, kus nende isiklikud tunnetused ja ühiskondlikud normid põrkuvad. Näiteks:

(20) *Hea küll, see polnud ainus põhjus. Vivian ei tahtnud endale tunnistada, et jagas voodit kellegagi, keda võis pooleldi noormeheks pidada.* (Tael-Mikešin 2018: 55)

Sotsiaalsed rollid ulatuvad kaugemale ainult ühiskonna laiemast dünaamikast, hõlmates ka perekondlikke ja suguvõsasiseseid rolle ning nendega seotud ootusi. Sellised rollid määratlevad sageli inimeste suhted ja käitumise perekonnas ning võivad olla tugevalt seotud traditsioonide, normide ja ootustega. Üks näide sellest on transtegelase Alexandra kogemus romaanis „Milla mõtisklused", kus ta soovib tädi rollis olla oma vennatütrele, ent tema vend ei soovi temaga seotud olla just Alexandra transsoolisuse tõttu. See näitlikustab keerulist dünaamikat, mis võib tekkida, kui inimese sooline identiteet erineb ühiskondlikest normidest või ootustest, eriti seoses perekondlike rollidega. Alexandra soov tädi rollis olla peegeldab tema soovi olla osa oma

perekonnast ja osutada hooldust ning tuge oma vennatütre suunas. Siiski tuleneb tema venna vastumeelsus sellest, et Alexandra transsoolisus kujutab endast väljakutset venna enda arusaamadele soost ja perekondlikest rollidest ning on vastuolus traditsiooniliste ootustega. See dünaamika illustreerib, kuidas perekondlikud ja suguvõsasiseseid rollid on mõjutatud soolisest identiteedist ning kuidas ühiskondlikud normid ja ootused tekitavad ka konflikte ja väljakutseid inimeste vahelistes suhetes, eriti kui need ei vasta traditsioonilistele normidele või ootustele. Näiteks:

(21) „Jaa, aga ega see siis ainult vend ole, kes ei taha minuga suhelda," naeratas tütarlaps kurvalt. „Peaaegu terve perekond on minust lahti öelnud [– – –] (Priilinn 2024: 33–34)

(22) Aga mees on nii nördinud ja pahane ja ütleb, et on oma vennas *nii pettunud, et tema arvestuse järgi on ta nüüd üksiklaps – mingit õe-venna ristandit polevat talle küll tarvis.* (Priilinn 2024: 53)

Sotsiaalsed rollid ja ühiskondlikud ootused mõjutavad inimeste valikuid töö, suhete ja perekondlike kohustuste osas. Sooidentiteet võib suunata inimesi valima rolle, mis vastavad nende tajutud soole, või kahtluse alla seada traditsioonilisi soorolle. Romaanis „Vivian" on peategelane leppinud Kimi intersoolisusega, kuid ei soovi mõelda suhtest meessoost isikuga, peegeldades konflikti traditsiooniliste soorollide ja Kimi identiteedi vahel. Romaanis „Milla mõtisklused" soovib transtegelane Alexandra olla tädi, kuid tema vend tõrjub teda transsoolisuse tõttu. See näitab, kuidas sooline identiteet võib pingestada perekondlikke suhteid ja rolle, kui need ei vasta traditsioonilistele ootustele.

KOKKUVÕTE

Käesolevas uurimistöös analüüsiti, kuidas transsoolisust käsitletakse eesti nüüdiskirjanduses. Eesmärgiks oli mõista, kuidas transsooliste tegelaste sooidentiteeti väljendatakse sõnakasutuse, visuaalse välimuse, käitumismustrite ja sotsiaalsete rollide kaudu. Töös kasutati teksti- ja kvalitatiivse analüüsi kombinatsiooni, toetudes Judith Butleri performatiivsuse teooriale, mis andis raamistiku sooidentiteedi kujunemise ja kultuuriliste tekstide mõistmiseks.Eesti nüüdiskirjanduses on transsoolisuse teemat vähe kajastatud ning sellel teemal uurimusi varasemalt kirjutatud pole. Ühiskonna poolt stigmatiseeritud keskkond ei soodusta transsoolist esindatust eesti kirjanduses. Siiski on mitmete teoreetikute ja teadlaste sõnul transsoolisuse esindatus kirjanduses oluline viis arendada arusaamist soolisest mitmekesisusest ning toetada võrdõiguslikkust.

Transsooline kirjandus ulatub üle erinevate žanrite ning saab mõjutust vastavatest elementidest. Fantaasiaromaanides (Matsini „Must päike", Randma „Sigaret") kujutatakse transsoolisust vabamamas vormis ja humoorikamast vaatepunktist, mis siiski lahjendavad ja pehmendavad antud teema teravust ja kultuurilist tähendust. Ketlin Priilinna naisteromaan „Milla mõtisklused" või gooti sugemetega „Vivian" on kirjutatud realistlikumas laadis ning siin tegeldakse antud teemaga enam süvitsiminevalt, tuues esile transsoolisusega sageli seonduvad traumad ja mineviku mõjud. Noorteromaanis „Enesetapjad" käsitletakse teemat omalaadse armastusloo vormis, mis omakorda lubab kasutada suuri inimelusse puutuvaid ning filosoofilisi üldistusi. Samuti annab realistliku novelli formaat andis Margit Lõhmusele võimaluse lühidalt ja löövalt stigmatiseeritud teemat edastada.

Sõna- ja terminikasutus oli oluline viis, kuidas kirjanikud väljendasid tegelaskujude sooidentiteeti, kasutades erinevaid termineid ja väljendeid, mis peegeldasid suhtumist soolisse mitmekesisusse. Mõistekasutuse sai jagada analüüsitud teoste puhul kolmeks: rakendati sildistavat ehk halvustavat sõnakasutust, mängulist fantaasia sugemetega mõistekasutust ning

teadlikku ja harivat terminikasutust. Neist esimene oli mõeldud tegelaskujude alandamiseks või halvustamiseks, teises kategoorias kasutati loovust ja kujutlusvõimet, et luua uusi ja sageli ebatraditsioonilisi termineid sooidentiteedi väljendamiseks, ning kolmas väljenduslaad oli mõeldud transsoolisuse alase teadlikkuse suurendamiseks. Visuaalne identiteet, nagu riietus ja välimus, oli samuti tähtis element sooidentiteedi kujutamisel. Näiteks Leila Tael-Mikešini teoses „Vivian" ja Birk rohelennu „Enesetapjates" rõhutatakse transtegelaste välimust, mis viitab nende soolisele mitmekesisusele. Käitumismustrid tõid esile kuulumatustunde ja emotsionaalsed raskused, mida transsoolised tegelased kogesid, olles tihti mõistmata ja üksi. Sotsiaalsed rollid ja ühiskondlikud ootused olid samuti märkimisväärse tähtsusega. Näiteks romaanis „Vivian" ja „Milla mõtisklused" ilmnes, kuidas sooline identiteet võib pingestada perekondlikke suhteid ja traditsioonilisi soorolle.

Kitsama teemaasetuse seisukohalt võiks öelda, et eesti nüüdiskirjanduse transsoolised teosed asetsevad üldises kväär-kontekstis, kus transsoolisust küll käsitletakse, kuid sageli jäävad spetsiifilised aspektid ja sügavamad nüansid avamata. Autorid kasutavad sageli kaudseid väljendeid ja väldivad konkreetsete terminite kasutamist, mis on seotud ühiskonna üldise ebamugavusega teema suhtes. Selles kontekstis jääb sooidentiteedi väljendamine sageli traditsiooniliste *naiselike* ja *mehelike* käitumismustrite ning välimuse raamidesse, piirates seeläbi transsoolise kogemuse mitmekesisust ja keerukust. Erandina võib esile tuua Ketlin Priilinna romaani „Milla mõtisklused", kus autor kasutab täpseid transsoolisusega seotud mõisteid. See illustreerib, et sügavama arusaamise ja väljendusrikkama kujutamise võimalused on olemas, kuid neid kasutatakse harva. Transtegelasi seostatakse ka homoseksuaalsusega, nagu tehti Matsini „Mustas päikeses". See kõrvutamine tekitab segadust ja piirab arusaamist transsoolise kogemuse ainulaadsusest ja erinevusest. Lisaks on märgatav, et transsooliseid teemasid kujutatakse sageli läbi kõrvaltegelaste või episoodiliste tegelaste prisma, mitte keskendudes otse transsoolistele subjektidele. Näiteks, kuigi teemasid võidakse käsitleda teadlikult ja harival eesmärgil, on selliste tegelaste esinemine tihti piiratud või vähem oluline peategelaste kontekstis.

Eesti nüüdiskirjanduses on küll olemas teoseid transsoolisusest, kuid transtegelaste kujutamine jääb sageli juhuslikuks ja ebamääraseks. Ka teoste arvustustes ei mainita üldjuhul sooidentiteedi kujutamist. Sügavamad uuringud ja laiem teadlikkus nendest teemadest võiksid kaasa aidata mitmekesisema ja hoolikama arusaamise kujunemisele selles olulises valdkonnas ning võimaldada transsooliste kogemuste terviklikumat esiletoomist kirjanduses.

KIRJANDUS

Allikvere, Eke; Sepper, Mari-Liis 2024. *Trans-tervishoiu põhitõed. Juhendmaterjal tervishoiutöötajale*. Tallinn: Mõttekoda Praxis, https://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2022/08/Trans-tervishoiu-pohitoed_marts-2024.pdf (30.05.2024).

American Library Association 2024. *Rainbow Round Table (RRT)*, https://www.ala.org/rrt (30.05.2024).

APA 2021 = American Psychological Association. *APA Dictionary of Psychology*, https://dictionary.apa.org/ (30.05.2024).

Arumets, Sara 2024. Kohusest olla paiksooline. *Vikerkaar*, https://www.vikerkaar.ee/archives/30599 (30.05.2024).

Arumets, Sara 2022. Õigus soolise üleminekuga seotud tervishoiule. *Vikerkaar*, https://www.vikerkaar.ee/archives/28042 (30.05.2024).

Butler, Judith 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity.* New York. Routledge, https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/butler-gender_trouble.pdf (30.05.2024).

Casanova, Pascale 2004. *The World Republic of Letters.* Cambridge: Harvard University Press, https://koncontributes.files.wordpress.com/2018/11/casanova-world-republic.pdf (30.05.2024).

Coleman, E., Bockting, W., Botzer, M., Cohen-Kettenis, P., DeCuypere, G., Feldman, J., Fraser, L., Green, J., Knudson, G., Meyer, W.J., Monstrey, S., Adler, R.K., Brown, G.R., Devor, A.H.,

Ehrbar, R., Ettner, R., Eyler, E., Garofalo, R., Karasic, D.H., Lev, A.I., Mayer, G., Meyer-Bahlburg, H., Hall, B.P., Pfaefflin, F., Rachlin, K., Robinson, B., Schechter, L.S., Tangpricha, V., van Trotsenburg, M., Vitale, A., Winter, S., Whittle, S., Wylie, K.R., Zucker, K. 2012. Standards of Care for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender-Nonconforming People, Version 7. *International Journal of Transgenderism*, 13 (4), 165–232, https://www.wpath.org/media/cms/Documents/SOC%20v7/SOC%20V7_English.pdf (30.05.2024).

Eesti LGBT Ühing 2022. *MEIST*, https://www.lgbt.ee/ (30.05.2024).

Erickson-Schroth, Laura 2014. *Trans Bodies, Trans Selves: A Resource for the Transgender Community.* Oxford: Oxford University Press.

Eskelinen, Mira Aurelia; Tärk, Mona 2024. Katkendid teosest „Sisetunne“. *Värske Rõhk*, https://va.ee/katkendid-teosest-sisetunne/ (30.05.2024).

Eskelinen, Mira Aurelia 2024. Katkendid Mira Aurelia Eskelineni raamatust „Sisetunne“. *Feministeerium*, https://feministeerium.ee/katkendid-mira-aurelia-eskelineni-raamatust-sisetunne/ (30.05.2024).

Fraser, N. 2000. *Rethinking Recognition.* London: New Left Review.

Grant, J.M., Mottet, L.A., Tanis, J., Harrison, J., Herman, J.L., Keisling, M. 2011. *Injustice at Every Turn: A Report of the National Transgender Discrimination Survey.* National Center for Transgender Equality and National LGBTQ Task Force, https://transequality.org/sites/default/files/docs/resources/NTDS_Report.pdf (30.05.2024).

Halberstam, J. 2018. *Trans*: A Quick and Quirky Account of Gender Variability.* California: University of California Press.

Hall, S. 1997. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices.* Los Angeles: Sage Publications.

Jeffreys, S. 2014. *Gender Hurts: A Feminist Analysis of the Politics of Transgenderism*. New York: Routledge.

Johnson, Benjamin. 2019. Identity exploration in transgender literature. *Literature and Gender Identity*, 78–79.

Kampus, Lisette. 2010. *LGBT olukord Eestis*. Eesti Inimõiguste Keskus, https://humanrights.ee/teemad/inimoigused-eestis/inimoiguste-aruanne/inimoigused-eestis-2010-2/lgbt-olukord-eestis/ (30.05.2024).

Lõhmus, Margit 2019. *Sterne*. Tallinn: Kultuurileht.

Matsin, Paavo 2017. *Must päike.* Tallinn: Lepp ja Nagel.

Märka, Veiko 2010. Suitsetav sukelduja Robert Randma. *Eesti Ekspress*, https://ekspress.delfi.ee/artikkel/28354303/suitsetav-sukelduja-robert-randma (30.05.2024)

Nguyen, Christine. 2018. Intersectional analysis of transgender literature. *Gender, Race, and Class in Literature*, 102.

Nussbaum, M. 1999. *The Professor of Parody*. The New Republic.

Paglia, C. 1994. *Vamps and Tramps: New Essays.* Vintage.

Priilinn, Ketlin 2024. *Milla mõtisklused.* Tallinn: Tänapäev.

Põldsam, Rebeka; Aabrams, Vahur 2022. LGBT+ ja kväärid lood kalevi alt välja! *Kalevi alt välja. LGBT+ inimeste lugusid 19. ja 20. sajandi Eestist.* Tallinn: Eesti LGBT Ühing, 3–8.

Randma, Robert 2009. *Sigaret*. Tallinn: Eesti Päevaleht.

Rohelend, Birk 2009. *Enesetapjad*. Tallinn: Tänapäev.

Smith, Alice. 2017. Transgender representation in contemporary literature. *Journal of Gender Studies*, 14 (3), 45.

Smithson, Emily. 2020. Narrative techniques in transgender literature. *Literary Analysis Quarterly*, 23.

Stone, S. 2017. *Transgender Representation in Contemporary Young Adult Literature: Queering the Narrative.* Lanham: Rowman & Littlefield.

Stryker, Susan 2008. *Transgender History.* New York: Seal Press, https://bellasartesprojects.org/wp-content/uploads/2020/07/SusanStryker-TransgenderHistory_TheRootsofToday%E2%80%99sRevolution-SealPress2017.pdf (30.05.2024).

Tael-Mikešin, Leila 2018. *Vivian*. Tallinn: Pilgrim.

The British Library 2024. LGBTQ. *UK Web Archive blog*, https://blogs.bl.uk/webarchive/lgbtq/ (30.05.2024).

ÜRO inimõiguste komitee 2010. *Lõppjäreldused: Eesti*, CCPR/C/EST/CO/3, http://www.vm.ee/sites/default/files/CCPR-komisjoni_loppjareldused_EST.pdf (30.05.2024).

REPRESENTATION OF TRANSGENDERISM IN CONTEMPORARY ESTONIAN LITERATURE

This research analysed how transgenderism is treated in contemporary Estonian literature. The goal was to understand how transgender characters' gender identities are expressed through word usage, visual appearance, behavioural patterns, and social roles. The work used a combination of textual and qualitative analysis, relying on Judith Butler's theory of performativity, which provided a framework for understanding the formation of gender identity and cultural texts. The topic of transgenderism is little covered in contemporary Estonian literature, and there have been no previous studies on this topic. The environment stigmatised by society does not encourage transgender representation in Estonian literature. However, according to several theorists and researchers, transgender representation in literature is an important way to develop an understanding of gender diversity and support equality.

Transgender literature spans different genres and is influenced by the respective elements. In fantasy novels (Matsin's “The Black Sun” and Randma's “The Cigarette”), transgenderism is depicted in a freer form and from a more humorous point of view, which, however, dilutes and softens the sharpness and cultural meaning of the given topic. Ketlin Priilinna's women's novel “Milla’s Reflections” or “Vivian,” with its gothic themes, is written in a more realistic style, and here the subject is dealt with in more depth, highlighting the traumas and past influences often associated with transgenderism. In the young adult novel “The Suiciders,” the topic is treated in the form of a kind of love story, which in turn allows the use of large philosophical generalisations related to human life. Also, the format of a realistic short story gave Margit Lõhmus the opportunity to convey a stigmatised topic in a short and striking way.

The use of words and terms was an important way in which the writers expressed the gender identity of the characters, using different terms and expressions that reflected attitudes towards

gender diversity. The use of terms could be divided into three categories for the analysed works: labelling or derogatory word use, playful use of terms with fantasy connotations, and conscious and educational use of terms. Of these, the first way was meant to demean or belittle characters; the second category used creativity and imagination to create new and often non-traditional terms to express gender identity; and the third use of words was meant to raise awareness of transgenderism. Visual identity, such as clothing and appearance, was also an important element in portraying gender identity. For example, in Leila Tael-Mikešin's work “Vivian” and Birk Rohelend's “The Suiciders,” the appearance of trans characters is emphasised, which indicates their gender diversity. Behavioural patterns highlighted the sense of belonging and emotional difficulties that transgender characters experienced, often misunderstood and alone. Social roles and societal expectations also played an important role. For example, “Vivian” and “Milla's Reflections” revealed how gender identity can strain family relationships and traditional gender roles.

From the point of view of a narrower topic, it could be said that the transgender works of contemporary Estonian literature are placed in a general queer context, where transgenderism is discussed, but often specific aspects and deeper nuances remain unexplored. Authors often use indirect expressions and avoid using specific terms related to society's general discomfort with the topic. In this context, the expression of gender identity is often confined to traditional feminine and masculine patterns of behaviour and appearance, thereby limiting the diversity and complexity of the transgender experience. As an exception, Ketlin Priilinna's novel “Milla's Reflections” can be highlighted, where the author uses precise terms related to transgenderism. It illustrates that opportunities for deeper understanding and more expressive representation exist but are rarely used. Trans characters are also associated with homosexuality, as was done in Matsin's “The Black Sun”. This juxtaposition creates confusion and limits understanding of the uniqueness and differences of the transgender experience. In addition, it is noticeable that transgender themes are often portrayed through the prism of side characters or episodic characters rather than focusing directly on transgender subjects. For example, while themes may be addressed consciously and for educational purposes, the presence of such characters is often limited or less important in the context of the main characters.

There are works about transgenderism in modern Estonian literature, but the portrayal of transgender characters often remains random and vague. Also, the reviews of the works generally do not mention the portrayal of gender identity. Deeper research and a broader

awareness of these topics could contribute to the development of a more diverse and careful understanding of this important area and allow for a more comprehensive representation of transgender experiences in the literature.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Teele Siim,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Transsoolisuse kujutamine eesti nüüdiskirjanduses", mille juhendaja on Janek Kraavi, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Teele Siim
31.05.2024